

Planbureau-werk in uitvoering

Beleidsvaluatie Agrarisch Natuurbeheer

Voortgang, knelpunten en effectiviteit

M.E. Sanders

Werkdocument 2002/03

Alterra, Research Instituut voor de Groene Ruimte

Wageningen, 2002

Beleidsvaluatie Agrarisch Natuurbeheer

Voortgang, knelpunten en effectiviteit

M.E. Sanders

Werkdocument 2002/03

Alterra, Research Instituut voor de Groene Ruimte

Wageningen, 2002

De reeks 'Planbureau - werk in uitvoering' bevat tussenresultaten van het onderzoek van de uitvoerende instellingen voor het Natuurplanbureau. De reeks is een intern communicatiemedium en wordt niet buiten de context van het Natuurplanbureau verspreid. De inhoud heeft een voorlopig karakter en is vooral bedoeld ter informatie van collega-onderzoekers die aan planbureauproducten werken. Citeren uit deze reeks is dan ook niet mogelijk. Zodra eindresultaten zijn bereikt, worden deze ook buiten deze reeks gepubliceerd. De reeks omvat zowel inhoudelijke documenten als beheersdocumenten.*

* Uitvoerende instellingen: Rijksinstituut voor Kust en Zee (RIKZ), Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu (RIVM), Rijksinstituut voor integraal Zoetwaterbeheer en Afvalwaterbehandeling (RIZA) en Wageningen Universiteit en Researchcentrum (WUR)

Werkdocument 2002/03 is gekwalificeerd als status C.

Betekenis Kwaliteitsstatus

Status A: inhoudelijke kwaliteit is beoordeeld door een adviseur uit een zogenoemde referentenpool. Deze pool bestaat uit onafhankelijke adviseurs die werkzaam zijn binnen het consortium RIKZ, RIVM, RIZA en WUR

Status B: inhoudelijke kwaliteit is beoordeeld door een collega die niet heeft meegewerkt in het desbetreffende projectteam

Status C: inhoudelijke kwaliteitsbeoordeling heeft (nog) niet plaatsgevonden

©2002 ALTERRA Research Instituut voor de Groene Ruimte
Postbus 47, 6700 AA Wageningen.
Tel.: (0317) 47 47 00; fax: (0317) 41 90 00; e-mail: postkamer@alterra.wag-ur.nl

Project 394-11600.08

[NPB Werkdocument 2002/03 – juli 2002]

Werkdocumenten in de Reeks 'Planbureau - werk in uitvoering' worden uitgegeven door het Natuurplanbureau, vestiging Wageningen. Informatie: (0317) 47 78 45; e-mail: info@npb-wageningen.nl

Website: www.natuurplanbureau.nl

Inhoud

Samenvatting	7
1 Inleiding	9
2 Beleidsprestaties	10
2.1 Voortgang Programma Beheer	10
2.2 Motivatie en knelpunten	14
3 Effecten van agrarisch natuurbeheer	17
4 Conclusies	19
Bijlage 1 Literatuurlijst	21
Bijlage 2 Interviews	29
Bijlage 3 Quota pakketten Programma Beheer	39
Bijlage 4 Beschikkingen van Laser SAN tot 1 jan 2002	43
Bijlage 5 Literatuuronderzoek effectiviteit agrarisch natuurbeheer	47

Samenvatting

Het grootste gedeelte van het landelijk gebied in Nederland bestaat uit landbouwgrond (ongeveer twee miljoen hectare). Hoewel het landbouwkundig gebruik er voorop staat, voorziet het landelijk gebied ook in essentiële leefgebieden voor planten- en diersoorten. Door de ontwikkelingen in de agrarische sector staan natuur en landschap echter onder druk. Ter bescherming van de natuurwaarden in het agrarisch gebied, heeft de nota 'Natuur voor mensen, mensen voor natuur' als taakstelling binnen de EHS 90.000 hectare beheersgebieden en 35.000 hectare daarbuiten te realiseren. Een instrument hiervoor is Programma Beheer. De Subsidieregeling Agrarisch Natuurbeheer (SAN) uit Programma Beheer heeft tot doel natuur en landschap op landbouwgronden te ontwikkelen en in stand te houden en bovendien meer agrariërs bij natuurbehoud te betrekken. De SAN biedt de mogelijkheid om in zogenaamde beheersgebieden contracten voor agrarisch natuurbeheer af te sluiten. Het animo om deel te nemen aan agrarisch natuurbeheer blijkt groot. Het areaal waarop boeren natuur beheren groeide van iets meer dan 20.000 hectare in 1991 tot ca 88.000 hectare in 2001. Hiermee is 65 procent van de taakstelling uit Nota 'Natuur voor mensen, mensen voor natuur' gerealiseerd. Op 54 procent van dat areaal vindt dit natuurbeheer nog plaats op basis van de oude relatienota-regeling (RBON), 29 % valt onder de SAN van Programma Beheer en 17% is de ganzenopvang. In 2005 moeten de laatste RBON regelingen overgaan in de SAN.

De motivatie van agrariërs om deel te nemen aan agrarisch natuurbeheer varieert van betrokkenheid bij natuurbehoud tot de mogelijkheid om extra inkomsten te genereren uit percelen die weinig bruikbaar zijn in de bedrijfsvoering, bijvoorbeeld door hun ongunstige ligging of slechte waterhuishouding. Ondanks het animo om deel te nemen, ervaren agrariërs ook knelpunten die hen er van weerhouden contracten af te sluiten. Belangrijke knelpunten zijn de onduidelijkheid over de continuïteit van regelingen en de trage, ingewikkelde en starre procedures. Vooral de late beslissingen en uitbetalingen door het Rijk zijn reden voor frustratie. Het draagvlak voor agrarisch natuurbeheer en het vertrouwen in de overheid wordt erdoor ondermijnd. Veel deelnemers aan agrarisch natuurbeheer bundelen hun activiteiten in Agrarisch Natuurbeheer Verenigingen (ANV's).

De ANV's blijken een belangrijke rol te spelen in het succes van agrarisch natuurbeheer. De verenigingen spelen echter ook een belangrijke rol in het verspreiden van kennis over beheer en subsidieregelingen onder agrariërs. Bovendien vormen ANV's een duidelijk aanspreekpunt voor zowel agrariërs als het Rijk. ANV's vergroten daardoor het draagvlak voor agrarisch natuurbeheer. Bovendien helpen ANV's de vaak als star ervaren eisen van Programma Beheer, toe te passen in de specifieke situatie in het terrein. Het Rijk onderkent de belangrijke rol die ANV's spelen en kent ze faciliteiten toe. Zo krijgen collectieve aanvragen van ANV's voorrang. Bovendien verleent het Rijk subsidies voor de organisatiekosten van ANV's. Het voortbestaan van ANV's staat echter onder druk. De EU, co-financier van Programma Beheer, bezwaar tegen de praktijk waarin ANV's namens hun leden contracten afsluiten, de beheersvergoeding daarvoor ontvangen om die vervolgens aan de deelnemende leden uit te betalen. Bovendien geldt de subsidie voor organisatiekosten slechts voor 4 jaar, waardoor ANV's mogelijk hun activiteiten moeten beëindigen. Daardoor dreigen draagvlak, continuïteit en kennis verloren te gaan.

Onderzoek naar de effectiviteit van agrarisch natuurbeheer wordt bemoeilijkt door gebrek aan geschikt referentiegebieden zonder beheersovereenkomsten, het ontbreken van gestandaardiseerde meetmethoden en de lange termijn die nodig is om ontwikkelingen vast te stellen. De effectiviteit blijft achter bij de verwachting onder andere door predatie van legsels en minder geschikte milieuomstandigheden. De effectiviteit van afzonderlijke beheersmaatregelen zoals later maaien is wel aangetoond.

1 Inleiding

Het platteland, de groene ruimte beslaat ongeveer 1,8 miljoen ha landbouwgrond. Het areaal neemt af door de oprukkende stad en infrastructuur, en de kwaliteit gaat achteruit door voort durende overbemesting, chemische bestrijding, intensivering en hygiëne. Maar er zijn nog steeds veel potenties voor natuur in randen, overhoeken, landschapselementen en graslanden voor soorten zoals weidevogels, wintergasten, 40% hogere planten, zwaluw, kerkuil, insecten, vleermuizen.

Programma Beheer is een belangrijk instrument van de overheid voor het bereiken van de gewenste natuurkwaliteit binnen en buiten de EHS. Het programma bevat de Subsidieregeling Natuurbeheer (SN) en de Subsidieregeling Agrarisch Natuurbeheer (SAN). Dit project richt zich op agrarisch natuurbeheer. De belangrijke vragen zijn:

- Wat is de voortgang van het Programma Beheer (SAN, par. 2.1)?
- Wat zijn de bestuurlijke en organisatorische belemmeringen van het natuurbeleid in de agrarische beheerspraktijk (par. 2.2)?
- Wat is er bekend over de effectiviteit van agrarisch natuurbeheer (hfst. 3)?

Doelstellingen en taakstellingen van het beleid

Het Rijk wil het ontwikkelen en in stand houden van natuurwaarden op landbouwgronden stimuleren en bovendien agrariërs bij natuurbehoud betrekken. Deze natuur kan bijvoorbeeld bestaan uit weidevogelpopulaties, akkerranden, botanisch beheer, graslandvegetatie, tijdelijk bos of landschapselementen. Het biedt daarom met de Subsidieregeling Agrarisch Natuurbeheer (SAN) van Programma Beheer, de mogelijkheid contracten voor agrarisch natuurbeheer af te sluiten.

Het Rijk heeft tot taak gesteld (Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij 2000) dat tot 2020 binnen de EHS 90.000 ha beheersgebied wordt gerealiseerd en buiten de EHS 45.000 ha. In de nota Natuur voor Mensen, Mensen voor Natuur staat als taakstelling voor de EHS vermeld: 120.000 ha weidevogelgebied en 20.000 ha botanisch grasland.

Een eerste stap in het realisatieproces is het maken van plannen waarin de natuurdoelen worden vastgelegd (gebiedsplannen van provincies en de landelijke natuurdoelenkaart van EC-LNV). De doorwerking van het natuurbeleid bij provincies is beschreven in de Natuurbalans van 2001. Een tweede stap is het afsluiten van contracten tussen beheerders (ook boeren) en de overheid over het realiseren van de natuurdoelen (gegevens Laser). De motivatie van boeren voor deelname aan Programma Beheer en de knelpunten die zij bij de aanvraag en de uitvoering ervaren, worden beschreven in hoofdstuk 2.2. Voor de Natuurbalans van 2001 zijn de knelpunten in het natuurbeleid geïnventariseerd bij traditionele natuurbeheerorganisaties. En als laatste moeten er monitoringgegevens zijn van de toestand in het veld om vast te stellen of het natuurdoel is gerealiseerd (controle door DLG). Hoofdstuk 3 geeft een overzicht van wat er bekend is uit de literatuur over de effectiviteit van agrarisch natuurbeheer.

2 Beleidsprestaties

2.1 Voortgang Programma Beheer

De voortgang van Programma Beheer kan worden opgesplitst in de voortgang van de natuurdoelenkaart (EC-LNV), de gebiedsplannen (Provincies), de afgesloten beheersovereenkomsten (Laser) en de controle van de beheersovereenkomsten in het terrein (DLG). Dick Bal is gevraagd hoe het staat met de voortgang van de natuurdoelenkaart (Bijlage 2). De stand van zaken betreft de gebiedsplannen is in een enquête voorgelegd aan de provincies (Tabel 1). De voortgang in planvorming geeft aan in hoeverre er met de realisatie kan worden begonnen. Wanneer de plannen klaar zijn kunnen ze worden onderzocht op bijvoorbeeld consequenties voor ruimtelijk – en milieubeleid.

Tabel 1 Voortgang natuur- en beheersgebiedsplannen binnen en buiten de EHS (enquête provincies)

Provincie	Gebiedsplannen	Aantal	Datum vaststelling	Toelichting
Groningen	NBL-gebiedplan	1	22-12 2001	RBON-begrenzing wordt omgezet in één NBL-plan.
Friesland	Beheersgebiedsplan ruime jas gebiedsplannen NBL + Gaasterland	1 7 + 1	2000 juli 2002	ROM NBL in 2003
	Landschapsplan Noordelijke Wouden	1	2000	
Drenthe	NBL-gebiedsplan	1	29-1- 2002	
Overijssel	NB-plannen	7	2002	N alleen nieuwe natuur
	Landschapsplan	1	april 2001	
	Natuurgebiedsplan	1	pm	Bestaande natuur
<i>Gelderland</i>	<i>NBL-plannen</i>	<i>6</i>	<i>Eerste helft 2002</i>	<i>niet ingevuld in 2002</i>
Flevoland	Beheersgebiedsplan	1	2002	
	Natuurgebiedsplan	1	2002	
Utrecht	Natuurgebiedsplannen	8	1999 – 2002	voorjaar 11 N plannen????
	Beheers-(en landschaps)plannen	1	19-12-2000	
<i>N. Holland</i>	<i>NBL-gebiedsplannen</i>	<i>7</i>		<i>niet ingevuld in 2002</i>
	<i>Beheersgebiedsplan</i>	<i>1</i>		
Z. Holland	Natuurgebiedsplannen	10	3 in 2001, 7 in 2002	laatste in dec 2002
	Landschapsgebiedsplannen	2	nov 2001 en ?	
	Beheersgebiedsplan	1	26-3-2001	
Zeeland	NBL-plan	1	nov. 2000	
N. Brabant	Natuurgebiedsplan	11	juni 2002	
	Beheersgebieds- en Landschapsplan	1	mei 2001	
Limburg	NBL-plannen	9	2 in 2001, 7 in 2002	laatste eind 2002

(NBL = natuur-, beheers- en landschapsgebiedsplannen)

De voortgang in het afsluiten van beheersovereenkomsten is gehaald uit de cijfers van Laser (Tabel 2, Bijlage 4). Analyse van de voortgang geeft aan hoeveel % van welke natuurdoel per 1 januari 2002 door contracten van Programma Beheer zal worden gerealiseerd. Ook kunnen de gegevens inzicht geven in de realisatie van het doel meer particulieren te betrekken bij natuurbeheer. Als laatste zou de voortgang in doelbereiking in het terrein moeten worden gemonitord. Hiervan bestaat nog geen landelijk consistent beeld. DLG controleert de afgesloten pakketten en het natuurresultaat in het terrein aan de hand van een steekproef die LASER maakt. Hierover wordt gerapporteerd naar de Directie Natuur. De gegevens waren op het moment van het uitkomen van dit rapport niet beschikbaar en daarom niet verwerkt. Opgemerkt moet worden dat het gaat over controlegegevens en geen monitoringsgegevens. Ook de Agrarische Natuurverenigingen (ANVs) controleren de resultaten van het agrarisch natuurbeheer omdat veel SAN-aanvragen door ANVs worden ingediend en omdat de ANV's de subsidies doorbetaald aan individuele boeren. Veel ANV's tellen bijvoorbeeld nesten omdat de boer per nest wordt betaald.

De stimulans om zo goed mogelijk te beheren en de sociale controle daarop zijn, omdat het collegaboeren betreft, groot. Mogelijk kunnen deze tellingen de inzet van de DLG wat betreft veldcontrole ontlasten.

Voortgang natuurdoelenkaart en gebiedsplannen

De natuurdoelenkaart van SGR2 (32 typen) is een optelling van de provinciale NDT (gebaseerd op het handboek van 1995). De SGR2 natuurdoelen zijn een verbeterde versie van de doelen in de nota NVM (27typen). De ND-kaart van SGR2 moet in december 2002 in SGR2 (PKB 3) komen. De provincies onderschrijven (handtekening gedeputeerde) de landelijke ND-kaart uit het SGR2 bestuurlijk. Dit jaar wordt er een nieuwe NDTsystematiek gepresenteerd. De afronding van de gebiedsplannen heeft echter voorrang. Daarom krijgen de provincies enkele jaren de tijd om de provinciale NDT-kaarten aan te passen aan de nieuwe NDT-systematiek.

De gebiedsplannen in de provincie hebben meer status dan de natuurdoeltypenkaart en ondergaan inspraakrondes. Inspraak kost veel tijd waardoor de laatste plannen pas eind 2002 klaar zijn (Tabel 1). In Natura verzorgde namens de ANVs de inspraak van de gebiedsplannen. Hiervoor werd een avondbijeenkomst georganiseerd om daar met de ANVs over te praten. De inspraak leidde meestal tot planaanpassing waardoor de begrenzing in het algemeen goed is verlopen. Problemen waren er met niet toereikende quota wat minder makkelijk veranderd kan worden. Er is weinig animo bij de overheid de regelingen aan te passen vanwege de logge procedures.

Tabel 2. Beschikkingen SAN-pakketten tot 1 januari 2002 (gegevens Laser 15 mei 2002).

Pakketgroep	Beheerssubsidie	Eenheid	Nederland
301	Ontwikkeling kruidenrijk grasland	hectare	1,820
302	Instandhouding kruidenrijk grasland	hectare	319
303	Bont hooiland	hectare	112
304	Bonte hooiweide	hectare	977
305	Kruidenrijk weiland	hectare	579
306	Bont weiland	hectare	297
307	Bonte weiderand	hectare	1,325
308	Bonte hooirand	hectare	11
309	Kruidenrijke zomen	hectare	37
310	Landschappelijk waardevol grasland	hectare	533
	Botanische pakketten	hectare	6,010
311	Weidevogelgrasland met een rustperiode 1 april-1 juni	hectare	773
312	Weidevogelgrasland met een rustperiode 1 april-8 juni	hectare	581
313	Weidevogelgrasland met een rustperiode 1 april-15 juni	hectare	2,094
314	Weidevogelgrasland met een rustperiode 1 april-22 juni	hectare	1,706
315	Vluchtheuvels voor weidevogels	hectare	13
316	Plas-dras voor broedende vogels	hectare	36
317	Plas-dras voor broedende vogels	hectare	3
318	Algemeen weidevogelgebied (17%)*	hectare	4,134
319	Belangrijk algemeen weidevogelgebied (22%)*	hectare	1,314
320	Soortenrijk vogelgebied kritische soorten (28%)*	hectare	616
321	Zeer soortenrijk vogelgeb. kritische soorten (34%)*	hectare	1,255
	Individuele Weidevogelpakketten		5,207
	Collectieve weidevogelpakketten		7,318
322	Faunaland	hectare	325
323	Faunaland	hectare	140
324	Faunaland	hectare	18
325	Faunaland	hectare	799
326	Roulerend graandeel	hectare	133
327	Chemie- en kunstmestvrij	hectare	171
328	Akkerfauna	hectare	108
329	Akkerflora vollevelds	hectare	5
330	Akkerflora randen	hectare	6
334	Hamsterpakket	hectare	38
	Akkerbouwpakketten		1,743
331	Snelgroeïend loofbos	hectare	
332	Snelgroeïend naaldbos	hectare	
333	Landbouw met natuurlijke handicaps*	hectare	5,642
	SAN Totaal beheerspakketten	hectare	25,920

* verdunningsfactor van toepassing op de collectieve weidevogelpakketten van de SAN

Voortgang afgesloten beheersovereenkomsten

Het animo om deel te nemen aan agrarisch natuurbeheer blijkt groot. Het areaal waarop boeren natuur beheren groeide van 20.397 ha eind 1991 (Engelsma & Waardenburg 1994) tot 72.974 (RBON en SAN) hectare in 2001 (DLG 2002, LASER 15 mei 2001, zie tabel 2, box 1); een groei van gemiddeld 5200 ha per jaar. In 2000 was de oppervlakte beheersovereenkomsten nog 69.390 ha (DLG 2001). De toename van 2000 naar 2001 was 3584 ha. Daarnaast zijn er, via het faunafonds de afgelopen winter, 14.900 hectare overeenkomsten voor ganzenopvang afgesloten (mondelinge mededeling faunafonds). In totaal zijn er overeenkomsten afgesloten voor 87.874 ha (65%) van de taakstelling 135.000 beheersgebied (Nota NVM). Van de afgesloten beheersovereenkomsten valt 29% onder de SAN, 17 % onder de ganzenopvang en nog 54 % onder de RBON regeling. De laatste RBON contracten lopen in 2005 af.

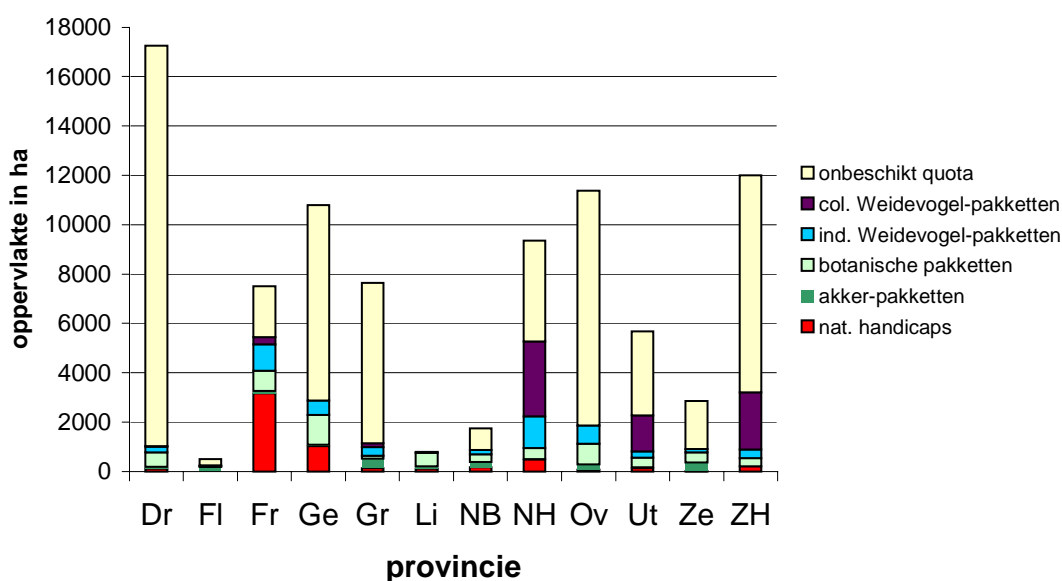
Box 1. beheersovereenkomsten in cijfers t/m 2001

RBON	30.615 ha beheersovereenkomsten in beheersgebied (DLG 2002),
RBON	13.419 ha beheersovereenkomsten in reservaatgebied (DLG 2002),
bergboeren	3020 ha (DLG 2002)
SAN:	25.920 ha beheersovereenkomsten in programma beheer (LASER, 15 mei 2002),
ganzenopvang:	14.900 ha via het faunafonds
Totaal:	87.874 ha beheersovereenkomsten agrarisch natuurbeheer.

Eind 2001 heeft 13 % van de taakstelling 120.000 ha weidevogelgrasland, inmiddels een beheersovereenkomst via de subsidieregelingen van Programma Beheer (12.525 ha SAN, 3094 ha SN). Hoeveel ha weidevogelovereenkomsten er via de RBONregeling zijn afgesloten, is onbekend. Eind 2001 heeft 30% van de taakstelling 20.000 ha botanisch grasland een beheersovereenkomst via de subsidieregelingen van Programma Beheer (6010 ha botanische pakketten).

LASER rapporteert de cijfers niet alleen per pakket maar ook per provincie. Voor een analyse van de ruimtelijke verdeling van de voortgang is het van belang de mate van realisatie per groep van pakketten (weidevogel, botanisch) per provincie te kennen. Hiervoor moet het quotum, de maximale hoeveelheid subsidiabele hectaren, per provincie bekend zijn. Niet alle provincies konden dit quotum direct overhandigen. Elke provincie legt zijn quota op een eigen wijze vast. De gebiedsplannen geven soms ranges, soms harde hectares en soms bonusquota, niet per pakket maar per pakketgroep (botanische pakketten, weidevogelpakketten). Hoeveel er van wat wordt afgesloten is daarmee afhankelijk van de belangstelling van de agrariërs en kan pas achteraf worden vastgesteld. Alleen het totaal aantal hectaren aan pakketten moet wel binnen een vastgesteld quotum blijven (Figuur 1). Het overzicht is echter nog niet compleet en nog niet door de provincies gecontroleerd.

beschikkingen SAN per 1 jan 2002

Figuur 1. Beschikkingen in ha tot 1 januari 2002 Van de verschillende SAN-pakketgroepen (Laser 15 mei 2002) per provincie in relatie tot het totale quotum en het beschikbare quotum van de gebiedsplannen

(Let op: figuur is nog niet compleet en niet ter controle aan provincies voorgelegd).

2.2 Motivatie en knelpunten

Aan de hand van literatuuronderzoek (bijlage 1) zijn de motieven van boeren voor het aanvragen van pakketten van Programma Beheer en de knelpunten die zij ervaren verzameld. Vooral Guldemond et al (1996), Corporaal (2000) en Kleijn et al (2001) geven een overzicht van motivatie en knelpunten. Aanvullend en toetsend op de reeds verzamelde gegevens zijn een aantal vragen voorgelegd aan In Natura en ANV Waterland (gesprekverslagen in bijlage 2).

De redenen om deel te nemen aan agrarisch natuurbeheer (box 2) lopen uiteen van betrokkenheid bij natuurbehoud tot de mogelijkheid om enige inkomsten te genereren uit percelen die weinig bruikbaar zijn in de bedrijfsvoering, bijvoorbeeld door hun ongunstige ligging of slechte waterhuishouding. Er echter zijn ook agrariërs die vinden dat ze agrarisch natuurbeheer niet in hun bedrijfsvoering kunnen inpassen omdat het verlies van goede grond zou zijn.

Box 2. Motivatie voor deelname aan agrarisch natuurbeheer

Motivatie gebaseerd op organisatorische – bedrijfstechnische aspecten

- Perceel is qua afstand, bereikbaarheid, hydrologie, vegetatie niet geschikt voor intensief gebruik
- Inpassing in bedrijfsvoering vergde weinig aanpassingen
- Boer heeft land over
- Niet inpasbaar, remming in bedrijfsvoering
- Verlies van goede grond
- Gras niet goed genoeg voor melkvee - wel voor vleesvee

Motivatie gebaseerd op economische – strategische aspecten

- Benutten subsidies, aanvullen bedrijfsinkomen
- Mijn inkomen daalt
- Er is een maatschappelijke vraag
- Bescherming tegen bedreigingen voortbestaan – druk van overheid
- Aanpak milieuproblematiek (ammoniakrichtlijn, en verzuringsgevoelige gebieden)
- Imago veehouderij

Motivatie gebaseerd op mentale aspecten (angsten, esthetiek)

- Angst voor planologische schaduwwerking
- Achterdocht en wantrouwen door negatieve ervaringen met overheden zoals onredelijke afwijzingen, veranderende regels, hoogte van vergoedingen
- De vrees voor veronkruiding
- Geen garantie dat de vergoeding blijft
- Betrokkenheid bij natuur
- Land wordt er rommelig van
- Verantwoordelijkheid instandhouden streek
- Vrijheidsbeperkingen
- Concrete resultaten in behapbare projecten werkt motiverend
- Demotivatie als resultaat uitblijft
- Positieve publiciteit, positieve ervaringen van anderen
- Negatieve publiciteit, negatieve ervaringen van anderen

(bolletje = positief, minnetje is negatief)

Ondanks het animo om deel te nemen ervaren agrariërs ook knelpunten die hen er van weerhouden om contracten af te sluiten (box 3). Ze noemen ergernissen over trage, ingewikkelde en starre procedures. Vooral de late beslissingen en uitbetalingen zijn reden voor frustratie. Agrariërs moeten voldoen aan strakke eisen en vastgestelde perioden terwijl de overheid de voorgeschreven termijnen om tot een beschikking te komen, overschrijdt. Draagvlak voor agrarisch natuurbeheer en het vertrouwen in de overheid wordt erdoor ondermijnd.

Box 3. Knelpunten bij uitvoering en organisatie subsidieregeling

Knelpunten door starre voorschriften PB: er vallen terreinen buiten de boot door

eis van aaneengeslotenheid of grootte

- de elastieken begrenzing
- geen rekening met verschillen tussen de regio's: bijvoorbeeld op Texel zijn meer akkers dan de toegestane 20% waarop weidevogels broeden.
- beheersvoorschriften en de beschrijving van het natuurresultaat van houtwallen te regide
- weinig subsidiemogelijkheden voor bedrijven buiten de plannen (witte gebied)

Tegenstrijdigheden in regelgeving

- Europese commissie niet accoord met betaling aan collectieven
- Eerst stimuleren van oprichting en deelname ANVs met subsidieregeling (ROS) en na enkele jaren de subsidies stopzetten

Knelpunten in regie overheden

- beheer kleine landschapselementen onvoldoende gecoördineerd
- ontbreken van een duidelijk aanspreekpunt voor de regelingen
- overheid te veel gericht op planvorming en niet op implementatie
- gebrek aan coordinatie tussen provincies
- onvoldoende inspelen van waterschappen op mogelijkheden AN

Knelpunten in uitvoering regeling SAN

- beschikbare budget te laag
- trage uitbetaling; soms wel een jaar later
- ingewikkelde en starre procedures
- onduidelijkheid beleid: wanneer welk pakket wordt opengesteld blijft lang ongewis

Knelpunten bij uitvoering beheer door boeren

- zwaardere pakketten moeilijk inpasbaar in bedrijfsvoering
- professionele ondersteuning nodig
- behoefte aan continuïteit
- gebrek aan kennis

Agrarische natuurverenigingen (ANVs) kunnen veel van bovengenoemde knelpunten oplossen. Ze leveren kennis voor uitvoering beheer, hulp bij aanvragen, bemiddelen met overheden, zijn aanspreekpunt, leveren maatwerk in doorvertaling naar resultaten, zorgen voor draagvlak en nemen vrees en achterdocht weg. Veel deelnemers aan agrarisch natuurbeheer bundelen dan ook hun activiteiten in Agrarisch Natuurbeheer Verenigingen (ANV's). Hun aantal is eveneens, vanaf het ontstaan van de eerste ANV's in het begin van de jaren 90, sterk gegroeid tot circa 100 nu (Oerlemans, et al., 2001, Natuurbalans 2001). Het Rijk onderkent de belangrijke rol die ANV's spelen en kent ze faciliteiten toe. Zo krijgen collectieve aanvragen van ANV's voorrang en verleent het Rijk subsidies voor de organisatiekosten van ANV's met de Regeling Organisatiekosten Samenwerkingsverbanden (ROS). Het voortbestaan van ANV's staat echter onder druk. De Europese Unie, co-financier van Programma Beheer, maakt bezwaar tegen de werkwijze waarin ANV's contracten afsluiten met, en beheersvergoedingen ontvangen uit Programma Beheer en dat doorsluizen naar de deelnemende boeren. De EU eist een directe relatie met de boeren en beschouwt de intermediaire rol van ANV's als fraudegevoelig. Bovendien geldt de subsidie voor organisatiekosten slechts voor 4 jaar. Het voortbestaan van de ANV's loopt gevaar waardoor draagvlak, continuïteit en kennis verloren dreigt te gaan.

Box 4. Motivatie voor deelname aan een ANV

- collectieve belangenbehartiging – het hoofd bieden aan stadsuitbreiding, EHS met tegen plannen
- collectieve aanpak projecten – collectieve weidevogelpakketten
- plezier in gezamenlijke aanpak
- overheid overlegt makkelijker met een vereniging als met individuele boeren – intermediair
- samenwerken met natuur en milieuorganisaties
- brengt kennis over: voorlichting, cursussen
- helpt bij aanvragen, bedrijfsplannen enz.
- vergroot bewustzijn
- behoefte aan maatwerk op bedrijfs- en regionaal niveau

3 Effecten van agrarisch natuurbeheer

Het artikel van Kleijn en Berendse in het prominente tijdschrift Nature (2001) heeft een felle discussie doen oplaaien over de effectiviteit van agrarisch natuurbeheer. Allerlei voorstanders van agrarisch natuurbeheer hadden vraagtekens bij de onderzoeksmethode. Er is al veel onderzoek gedaan naar de effectiviteit en waarom komen er geen eensluidende conclusies uit? Met literatuuronderzoek (bijlage 1) heb ik een overzicht gemaakt van de aanwezige kennis over de effectiviteit van agrarisch natuurbeheer. In bijlage 5 staat een tabel met de onderzoeksresultaten uit de literatuur. In box 5 staat een samenvatting van de conclusies uit het literatuuronderzoek. Hieruit blijkt dat onderzoek bemoeilijkt wordt door gebrek aan geschikt referentiegebieden zonder beheersovereenkomsten, het ontbreken van gestandaardiseerde meetmethoden en de lange termijn die nodig is om ontwikkelingen vast te stellen.

Een aantal evaluaties van botanische beheersovereenkomsten met “zwaar beheer” tonen in een aantal gebieden een positieve ontwikkeling in natuurwaarden. Wanneer het onderzoek een gebrek aan effectiviteit aantoonde lag dit voor botanisch beheer aan het feit dat de termijn te kort was om het gewenste natuurresultaat te bereiken, hoewel verminderd de mate van bemesting nog veelal te hoog was en omdat de waterkwaliteit achteruitging. Onderzoek naar beheer en bemesting van vegetatie toont aan dat bij voedselarme vegetatie de soortenrijkdom hoog is maar dat verschraling nog niet betekent dat de natuurwaarde toeneemt. De bijzondere plantensoorten moeten er nog wel kunnen komen. De effectiviteit hangt af van de potenties van een gebied, de milieumstandigheden, de onderlinge samenhang en de nabijheid van natuurgebieden.

De effecten van de beheersovereenkomsten voor weidevogels was nog moeilijker te bepalen dan voor de botanische pakketten. Allereerst berperken de vogels zich niet tot één perceel. Daarnaast worden beheersovereenkomsten afgesloten in gebieden met een hoge weidevogeldichtheid waardoor beheersovereenkomsten en weidevogeldichtheid als proefopzet niet onafhankelijk van elkaar zijn. Ook ontbreken gestandaardiseerde veldopnames of monitoring: bij het onderzoek worden soms nesten geteld, soms broedparen, dan weer territoria. Het aantal nesten zegt echter niets over het broedsucces. Wanneer er te vroeg gemaaid wordt, zonder nestbescherming, dan gaan alle legsels verloren. Daarnaast is het broedsucces niet alleen afhankelijk van de landbouwkundige beheersmaatregelen maar ook van predatie en weersgesteldheid. Om andere invloeden uit te sluiten is veel wetenschappelijk onderzoek gedaan naar de invloed van de afzonderlijke beheersmaatregelen, zoals maaidatum, veedruk, bemesting, vluchtheuvels, ruime jas en nestbescherming op het habitatkeuze en broedsucces van weidevogels. De conclusies ervan zijn wel eensluidend: de maatregelen zijn effectief.

Verschillende onderzoeken evalueren niet alleen de ontwikkelingen in de vegetatie en vogeldichtheden maar ook naar insecten en muizen. Het aantal soorten en aantallen insecten zijn groter in kruidenrijke randen. Zelfs Berendse en Kleijn stelden vast dat zweefvliegen en bijen positief reageerden op beheersovereenkomsten.

Box 5 Samenvatting van literatuuronderzoek naar de effectiviteit

Veel onderzoek (LBL, COAL, LU, Alterra) naar agrarisch natuurbeheer is gericht op:

- potenties van een gebied en het vastleggen van de uitgangssituatie door gebiedsgericht onderzoek
- evaluatie van overeenkomsten door herhaalde waarnemingen
- vooral botanisch en weidevogels maar een enkele keer ook insecten, amfibien, reptielen en zoogdieren.
- veelal in vergelijking met percelen zonder beheerovereenkomst
- veel achtergrondonderzoek aan: bemesting, veedruk, maaidata, vluchtheuvels, ruime jas, nestbescherming

Knelpunten in het onderzoek zijn:

- standaardisatie methoden ontbreekt wat de vergelijking bemoeilijkt
- lange termijnonderzoek noodzakelijk voor volgen botanisch ontwikkeling
- locatiekeuze en keuze "blanco's" is erg moeilijk waardoor vaststellen van effecten ook moeilijk is; alle belangrijke weidevogelgebieden zijn relatienotagebied
- weinig bekend over de gewenste variatie in het beheer en clustering van overeenkomsten in weidevogel gebieden

Redenen voor gebrek aan effectiviteit:

- mate van bemesting nog steeds te hoog - effectiviteit botanisch beheer lager dan verwacht
- achteruitgang waterkwaliteit en verdroging (invloed van omgeving) – effectiviteit weidevogelbeheer en botanische beheer lager dan verwacht
- veranderingen in vegetatie zijn langdurige processen waardoor het natuurresultaat niet te bereiken is in 6 jaar
- afname broedsucces/aantallen door: predatie van eieren door roofdieren, slechte weersomstandigheden, oprukken bebouwing / beplanting, overleving tijdens de trek/in Afrika

Positieve effecten

- nestbescherming
- het behoud en de ontwikkeling van botanisch waardevolle graslandvegetaties vindt vooral plaats in reservaten van natuurbeschermingsorganisaties. Zwaar beheer kan leiden tot bloemrijkere vegetaties en vermindering voedselrijkdom. De effectiviteit hangt af van de potenties van een gebied.
- randenbeheer en andere botanische beheerspakketten van effectief voor insecten, muizen en daarmee indirect voor vogels. Randen kunnen milieueffecten verminderen.
- afzonderlijke beheersmaatregelen, zoals maaien na 15 juni, voor weidevogels zijn wel effectief.

4 Conclusies

Dit rapport geeft een eerste aanzet ter evaluatie van de voortgang van het natuurbeleid met betrekking tot agrarische natuurkwaliteit aan de hand van de cijfers van taakstellingen, quota, en beschikkingen. Er is sprake van een overgangperiode van de RBON naar Programma Beheer tot 2005 waardoor het erg lastig is een volledig en gedetailleerd beeld van de voortgang te geven. De cijfers zijn niet altijd compleet en er moet gewaakt worden voor dubbeltellingen. Het vergt zeker nog tijd en inspanning voor dat deze cijfers op orde zijn om ondubbelzinnig de voortgang vast te kunnen stellen.

Veel knelpunten in de uitvoering van Programma Beheer kunnen worden weggenomen door het flexibeler hanteren van de starre regels waardoor er meer maatwerk kan worden geleverd. Ook consistent en transparant beleid van de overheid vergroot het vertrouwen en het draagvlak. De agrarische natuurverenigingen (ANVs) spelen een belangrijke rol in het verspreiden van kennis over beheer en subsidieregelingen onder agrariërs en in het leveren van maatwerk op bedrijfs- en regionaal niveau. De behoefte aan kennis en maatwerk blijkt groot. Bovendien zijn ANV's een duidelijk aanspreekpunt in de streek waarin ze werkzaam zijn, en bevorderen ze het draagvlak voor deelname aan agrarisch natuurbeheer. De ANV's spelen daarom een belangrijke rol in het succes van agrarisch natuurbeheer. Omdat het voortbestaan van de ANV's onder druk staat is het belangrijk een oplossing te vinden voor hun financiering voordat kennis en draagvlak verloren gaat.

Het onderzoek naar de effectiviteit van agrarisch natuurbeheer wordt bemoeilijkt door gebrek aan geschikt referentiegebieden zonder beheersovereenkomsten, het ontbreken van gestandaardiseerde meetmethoden en de lange termijn die nodig is om ontwikkelingen vast te stellen. De effectiviteit blijft achter bij de verwachting onder andere door predatie van legsels en milieuomstandigheden. Onderzoek naar afzonderlijke beheersmaatregelen, zoals later maaien, heeft echter wel aangetoond dat ze effectief zijn. Voor het eenduidig vaststellen van de effectiviteit van agrarisch natuurbeheer is een goed opgezette langjarige monitoring essentieel.

Een te schoon milieu is slecht voor de boerenwaluw

Terwijl natuurbeleid zich druk maakt over bescherming van de weidevogels, is er dichterbij huis een vogel die minstens net zo veel aandacht verdient. Wat is nu een boerenerf zonder de boerenwaluw? Het aantal boerderijen met nesten is van ongeveer tweederde teruggelopen naar eenderde. De stand van de boerenwaluw is de laatste dertig jaar met meer dan 50 % gedaald. Oorzaken liggen voor een groot deel bij een strengere regelgeving op het gebied van hygiëne en milieu. Hier spelen de vrees voor het overbrengen van veeziekten en een rigide hang naar hygiëne een rol. Een groot probleem is de achteruitgang van het aantal geschikte broedplaatsen. Stallen en melktanklokalen worden afgesloten door verscherpte mestwetgeving, beperking ammoniakuitstoot en nieuwe ventilatiesystemen waardoor ze voor de boerenwaluw niet meer toegankelijk zijn. Er worden wel moderne goed toegankelijke stallen gebouwd maar die zijn meestal om een andere reden niet geschikt: ze zijn te licht. De boerenwaluw broedt bij voorkeur in donkere stallen waar ze geen last hebben van andere concurrerende vogels. Niet alleen op het erf maar ook in andere delen van het landelijk gebied verdwijnen broedplaatsen zoals onder bruggetjes en dammen door vervanging van hout door beton. Heeft de boerenwaluw eenmaal een geschikte broedplaats gevonden dan gebruikt hij modder als cement voor de bouw van zijn nest. Ook hier vormt de toegenomen hygiëne een probleem. De modderige plekken verdwijnen door onder andere het bestraten van erven en door geregleerde waterafvoer. Maar als ze zich weten te nestelen dan zijn ze de beste en meest natuur- en milieuvriendelijke insectenverdelgers op het erf.

Bijlage 1 Literatuurlijst

COAL: Dijkstra, H. 1991., overzicht van literatuur tot januari 1991. Interne mededeling nr 108.

Honderden titels

LBL-publicaties: 96 titels

Aarts, M.N.C. & C.M.J. van Woerkum, 1994. Wat heet natuur? De communicatie tussen boeren en overheid over natuur en natuurbeleid. Wageningen: LUW-Voorlichtingskunde.

Altena, H.J. & M.J.M. Oomes, 1995. De invloed van 20 jaar verschraling op de productie en de vegetatie van een zandgrasland: AB-DLO.

Agrotransfer 1999. Akkerrandenbeheer in Flevoland: eindrapport Dronten: Agrotransfer.

Bakker, J.P., 1985. Hooien zonder bemesting: hoe langer, hoe schraler. De levende natuur 86, 149-153.

Bakker, N.J., D. Blok, & L.J. van der Ent, 1995. De vegetatie van de relatienotagebieden in de Krimpenerwaard in 1994: Achterbroek, Bergambacht - Oost, Bergambacht - West, Berkenwoude, Het Beijersche, Den Hoek, Middelblok, Schuwagt, Veerstablok, Vlist - Westzijde, Zuidbroek [Utrecht]: LBL.

Bax, I., W. Schippers & J. Spijksma, 2000. Resultaatgericht agrarisch natuurbeheer. Landschap 2000 17/2, 147-152.

Beintema, A.J. & G.J.D.M. Mueskens, 1981. De invloed van beheer op de produktiviteit van weidevogels Leersum: RIN.

Beintema, A.J. , 1995. De ruime jas: flexibele invulling van het relatienotabeheer: kansen of risico's? Wageningen: IBN DLO.

Beintema, A.J., & P.J. Rijk, 1988. Kosten en baten van reservaatbeheer en beheersovereenkomsten in een aantal weidevogelgebieden 's-Gravenhage: Landbouw-Economisch Instituut.

Berendse, F., 1990. Natuurontwikkeling en landbouw Wageningen: CABO.

Bijkerk, W., 1997. Evaluatieonderzoek flora & vegetatie in het relatienotagebied Westbroek 1990-1996: uitgebreide versie Groningen: Everts & De Vries.

Bijmolt, D., 1995. Landinrichting voor agrarisch natuurbeheer: een verkenning van de mogelijkheden van landinrichting ten behoeve van agrarisch natuurbeheer Utrecht: Dienst Landinrichting en Beheer Landbouwgronden.

Bleumink, J.A., & P. Terwan, 1997. Treurmars of toekomstmuziek: agrarisch natuurbeheer in 2020 bij drie landbouwscenario's Utrecht: Centrum voor Landbouw en Milieu.

Boer, P.B. de, 1995. Beheersovereenkomst en bedrijfsresultaat: opzet, management, rentabiliteit en financiële positie van weidebedrijven met voorjaarsbeheer Den Haag: LEI-DLO.

Brongers, M., & S. Kolkman, 1996. De vegetatie van het relatienotagebied Vechtdal in de periode 1989 - 1995 Veenwouden: Altenburg & Wymenga.

- Buel, H. van, 1996. Weidevogels binnen en buiten relatielandschappen in Zeeland in 1995, LBL.
- Buker, J.B. & N.M. Groen, 1977. Gedrag en overleving van weidevogels tijdens maaien. Het vogeljaar 37, 69-76.
- Buys, J.C., E.B. Oosterveld & F.M. Ellenbroek, 1996. Kansen voor natuur bij braaklegging II, CLM.
- Buys, J.C., E.B. Oosterveld, F.M. Ellenbroek & J.A. Bleumink, 1997. Braaklegging biedt mogelijkheden om natuurwinst te behalen in akkerbouwgebieden.
- Canters, K.J., 1996. Een oriënterend onderzoek naar de effecten van akkerrandbeheer op ziekten, plagen en biodiversiteit Leiden: RU.
- Corporaal, J., 2000. Activiteiten en knelpunten Agrarische natuurverenigingen: resultaten van enquêtes onder 40 natuurverenigingen uitgevoerd in samenwerking met In Natura en DLV . - 1e dr Lelystad: Praktijkonderzoek Rundvee, Schapen en Paarden (PR).
- Corten, I., J. van der Horst & W. Maris, 1997. Patrijzen op de rand: natuurvriendelijk randenbeheer op akkerbouwbedrijven Wijk bij Duurstede SBNL.
- Dekker, J., & T. van Leeuwen, 1995. Draagvalk en dilemma's van agrarisch natuurbeheer. Spil 1995, 41-48
- Derksen, G.T.M., 1991. Mestwetgeving en fauna & flora van graslanden: knelpunten en oplossingen.
- Dienst Landinrichting en Beheer Landbouwgronden (Utrecht) 1996. Ondernemen in natuur: resultaten en ontwikkelingen in agrarisch natuurbeheer Utrecht: LBL.
- Dijkstra, A.A., 1994. Vegetatie - onderzoek relatielandschap Nieuwkoop 1990 - 1994 's-Gravenhage: Directie Beheer Landbouwgronden.
- Dijkstra, H. , 1991. Natuur- en landschapsbeheer door landbouwbedrijven: eindverslag van het COAL-onderzoek COAL-publicatie nr 60.
- Dijkstra, H., 1990. Natuur- en landschapsbeheer door landbouwbedrijven: overzicht van literatuur tot januari 1991 Wageningen: Staring Centrum.
- DLG, 2001. Structuurschema groene ruimte; voortgangsrapportage 2000.
- DLG, 2002. Structuurschema groene ruimte; voortgangsrapportage 2001.
- Engelsma F.J. & H.W. Waardenburg, 1994. Effectiviteit van de relatielandschap Bureau Waardenburg/WNF (rapport 1993-05).
- Ernst, M., 1994. Regionale initiatieven aan het woord: een verkennend onderzoek naar regionale initiatieven in het agrarisch natuurbeheer, t.b.v. het opstellen van een strategisch plan ter ondersteuning en stimulering van de initiatiefgroepen Utrecht: Landelijk Milieu Overleg.
- Geertsema, W., 2002. Plant survival in dynamic habitat networks in agricultural landscapes. Wageningen Alterra scientific contributions 9.
- Geld, J. van der, & R. Leguijt, 1997. De Kemphaan terug in de Nederlandse graslanden. De levende natuur 97,4, 134-138.

- Geleynse, J. & W. de Groot, 1997. Agrarisch natuurbeheer: van beleid tot praktijk . Afstudeerverslag Internationale Agrarische Hogeschool Larenstein.
- Gleichman, J.M., 1997. Agrarisch natuurbeheer: duurzaam voor de agrarier en/of duurzaam voor de natuur?: verslag van een literatuuronderzoek naar de effectiviteit van agrarisch natuurbeheer in Nederland Wageningen: Landbouwniversiteit.
- Groenewolt, A., & D. Harssema, 1997. Agrariers en natuurontwikkeling Duurswold: eindrapportage Groningen: IWACO, Vestiging Noord.
- Groot Nibbelink, J.B., 1997. Het beheerschap: ontwerp van een organisatiestructuur voor het beheer van natuur- en landschapselementen in het landelijk gebied Delft: Delftse Universitaire Pers.
- Guldmond, J.A., J.A.W.A. Reus & J.W.C. Hoogendoorn, 1996. Ruimte voor voorlopers: naar een stimulerend milieu- en natuurbeleid voor agrariers Utrecht: CLM.
- Haar, M.A. van der, G.C. Wezenberg & H. Dijkstra, 1985, 1988. Landschapsbeheer door landbouwbedrijven Wageningen: De Dorschkamp.
- Ham, A. van den, C.H.G. Daatselaar & T. de Haan, 1998. Landbouwers met natuur: hoe zien die eruit? Den Haag: LEI-DLO.
- Ham, A. van den, J.A.A.M. Verstegen & H.C. Greven, 1998. Meer natuur op landbouwbedrijven?: "dus doen wij het niet goed?" Den Haag LEI-DLO.
- Ham, A. van den, & J.W. van der Schans, 1999. Verbreding, wat vinden boeren ervan? Den Haag: LEI-DLO.
- Hermans, C.M.L. , A.M.C.F. Buit & K.W. Ypma, 1998. Methode voor aanwijzing van geschikte locaties voor ontwikkeling en behoud van agrarische natuur Wageningen: DLO-Staring Centrum.
- Hof, S. van 't , & T. van der Ven, 2001. Landschapsbeheer Nederland, jaarverslag 2000 Landschapsbeheer Nederland, Utrecht.
- Hoon, A., 1997. Inventarisatie uitvoeringspraktijk Rbon - landschapsonderhoud: deelproject voor project 2.2 grondslagen agrarisch natuurbeheer en landschapsbeheer.
- Horlings, L.G., & J.C. Buys, 1997. Zicht op natuurresultaat: de natuurmeetlat als beleidsinstrument Utrecht: CLM.
- Hout, M. van & J. Spoelstra, 1995. Natuur- en landschapsbeheer: de boer op? Velp: Larenstein.
- Jalving, R. & E. Wymenga, 1995. Weidevogels in het relatienotagebied Driebruggen 1988 - 1994: evaluatie van het beheersplan Driebruggen Veenwouden: Altenburg & Wymenga.
- Kleijn, D., M. Boekhoff & F. Ottburg, 1999. Een studie naar de effectiviteit van beheersovereenkomsten in de polders Westbroek en Maarsseveen. Wageningen UR, Leerstoelgroep Natuurbeheer en Plantenecologie.
- Kleijn, D., F. Berendse, R. Smit, N. Gillissen, B. Brak, J. Smit & R. Groeneveld, 2001. Evaluatie van de effectiviteit van beheersovereenkomsten in Nederland. Wageningen UR, Leerstoelgroep Natuurbeheer en Plantenecologie.

- Kleijn, D., F. Berendse, R. Smit & N. Gilissen, 2001. Agri-environment schemes do not effectively protect biodiversity in Dutch agricultural landscapes *Nature*, vol 413, 723-725.
- Klein Robbenhaar, M., 1995. De vegetatie en natuurwaarde van slootkanten, perceelsranden en grasland bij verschillend beheer van het grasland.
- Koks B., & K. van Scharenburg, 1997. Meerjarige braaklegging: een kans voor vogels, in het bijzonder de grauwe kiekendief. *De levende natuur* 98 (6) 214-217.
- Korevaar, H. , M.J.M. Oomes & J.H. Vliet, 1989. Bodem, vegetatie, produktie en graskwaliteit van grasland met beheersbeperkingen. Lelystad, Proefstation voor de Rundveehouderij, Schapenhouderij en Paardenhouderij.
- Koppen, K. van, J. Gorter & P. Terwan, 1996. Hooglanders in de Lage Landen: natuurontwikkeling versus agrarisch natuurbeheer Wageningen: LU.
- Kruk, M. , F.L.T. Mugge & W. van Harmelen, 1996. Natuurproduktie-betaling voor weidevogels: wat zijn de kosten?: een beschouwing over de kosten van het betalen voor weidevogellegfels op nationale schaal en in de provincie Zuid-Holland. RU Leiden.
- Kruk, M., 1993. Meadowbird conservation on modern commercial dairy farms in the western peat district of the netherlands: possibilities and limitations Proefschrift Rijksuniversiteit Leiden.
- Kruk, M., M.A.W. Noordervliet & W.J. ter Keurs, 1997. Survival of black-tailed godwit chicks *Limosa limosa* in intensively exploited grassland areas in the Netherlands. *Biological conservation* 80, 127-133.
- LB&P Ecologisch Advies (Assen), 1995. Evaluatie relatienotabeheer "De Geelders" en "De Scheeken" 1988 - 1995: vegetatieonderzoek [Utrecht]: LBL.
- Manhoudt, A., 1998. Agrarisch natuurbeheer: een overzicht van ontwikkelingen en knelpunten in het beleid.
- Melman, Th.C.P., H.A. Udo de Haes & A.J. van Strien, 1986. Slootkanten: aanknopingspunt voor natuurbehoud in het veenweidegebied. *Landschap* 3 190-202
- Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij ('s-Gravenhage), 1995. Regeling beheersovereenkomsten en natuurontwikkeling Utrecht: LBL.
- Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij ('s-Gravenhage), 1997. Projectgroep 'Kennisinfrastuur' Kennisinfrastuur agrarisch natuur- en landschapsbeheer: achtergrondrapport van het Programma Beheer.
- Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij ('s-Gravenhage), 1997. Projectgroep 'Flexibilisering Begrenzungen Rbon' De 'Ruime jas' op maat gesneden: 'ruime jas-begrenzing van beheersgebieden': achtergrondrapport van het Programma Beheer.
- Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij ('s-Gravenhage), 1997. Projectgroep 'Stimuleren en Faciliteren van Lokaal/Regionaal Maatwerk' Van wit naar lichtgroen: het stimuleren en faciliteren van lokaal en regionaal maatwerk voor het natuur- en landschapsbeheer buiten de ecologische hoofdstructuur: achtergrondrapport van het Programma Beheer .

- Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij ('s-Gravenhage), 2000. Natuur voor mensen, mensen voor natuur. Nota natuur, bos en landschap in de 21e eeuw.
- Moed, H.J., & K.J.T. Mulder, 1995. De boer als troef: een inventarisatie van projecten van boeren met natuur en agrarisch natuurbeheer. Stageverslag Van Hall Instituut Groningen [en] Internationale Agrarische Hogeschool Larenstein Velp.
- Mugge, F.L.T. , M. Kruk & W. van Harmelen,, 1996. Natuurproductie-betaling: effecten van het belonen voor weidevogellegfels in het westelijk veenweidegebied RU Leiden.
- Nij Bijvank, R.A.F. , C.M.L. Hermans & N. van de Windt, 1998. Knelpunten tussen natuur en landbouw bij het realiseren van de Ecologische Hoofdstructuur: eerste orientatie en analyse Wageningen: DLO-Staring Centrum.
- Oerlemans, N., J.A.Guldemond & E. van Well, 2001. Agrarische natuurverenigingen in opkomst: Een eerste verkenning naar natuurbeheeractiviteiten van agrarische natuurverenigingen Utrecht: Centrum voor Landbouw en Milieu.
- Oerlemans, N.J., J.A. Guldemond & J.M. Klaver, 1999. Kansen voor biodiversiteit op het boerenbedrijf Utrecht: Centrum voor Landbouw en Milieu.
- Oomes, M.J.M., 1983. De invloed van lage bemestingsgiften op de botanische samenstelling van grasland onder gebruiksbeporingen In In: Onderzoek naar aangepaste landbouw. Jaaroverzicht 1982 Nationale raad voor landbouwkundig Onderzoek.
- Oomes, M.J.M., & H.J. Altena, 1986. Droge-stof productie en mineralenooft bij verschrallend beheer. De levende natuur 88, (6) 248-253
- Oosterveld, E.B., J.A.Guldemond & J.C. Buys, 1999. Natuurmeetlat voor landbouwbedrijven Utrecht: CLM.
- Oosterveld, E.B., & P.Terwan, 1995. Kosten en baten van natuurbeheer: naar een breed gedragen methodiek Utrecht: CLM.
- Paassen, A. van, N. Schrieken, F. Biezer, J. Buys, G. Elbers & I.C. van 't Hof, 1998. Bureau Citaat Handboek agrarisch natuurbeheer [Utrecht]: Landschapsbeheer Nederland.
- Paassen, A.G. van , P. Terwan & J.M. Stoop,, 1991. Resultaatbeloning in het agrarisch natuurbeheer, Utrecht: CLM.
- Paassen, A. van, 2001. Vrijwillige weidevogelbescherming in Nederland, jaarverslag 2000 Landschapsbeheer Nederland, Utrecht.
- Reeze, A.J.G., 1996. Beheer van natuur en landschap door de Duinboeren: een verkenning van de mogelijkheden.
- Reyrink, L.A.F., 1987. Eerste reusltaten van een onderzoek naar de opgroei van grutto-keukens in relatie tot graslandbeheer in 1984 en in 1985. COAL-publicatie nr 34 p 45-61.
- Remmelzwaal, A.J., & B. Voslamber, 1996. In de marge: een onderzoek naar ruimte voor de natuur op landbouwbedrijven [Lelystad]: Directoraat-Generaal Rijkswaterstaat, Directie Ijsselmeergebieden.

- SBNL, 1999. Achtergronden programma beheer: vragen en antwoorden vanuit het perspectief van de beheerder [S.I.]: Ministerie van LNV.
- Schaap, 1997. Nota AN mogelijkheden en beperkingen, Natuurmonumenten, Provincie NH 1994. Weidevogels binnen en buiten relatielandschappen rapport 21
- Schekkerman, H., A.J. Beintema & L.M.J. van den Bergh, 1997. Mobiliteit van grutto's in de ruime jas Wageningen: IBN-DLO.
- Schekkerman, H., & G.J.D.M. Muskens, 2000. Het gebruik van 'vluchtstroken' door gruttogezinnen Wageningen: ALTERRA, Research Instituut voor de Groene Ruimte.
- Schekkerman, H., & G.J.D.M. Muskens, 2001. 'Vluchtstroken' als instrument in agrarisch weidevogelbeheer: het gebruik van vluchtstroken door gezenderde gruttogezinnen Wageningen: ALTERRA, Research Instituut voor de Groene Ruimte.
- Schekkerman, H., 1997. Graslandbeheer en groeimogelijkheden voor weidevogelkuikens Wageningen: IBN-DLO.
- Schekkerman, H. & G.J.D.M. Muskens, 2000. Produceren grutto's *Limosa limosa* in agrarisch grasland voldoende jongen voor een duurzame populatie? *Limosa* 73, 121-134
- Schroder, R., & W. van der Weijden, 1983. Beheersovereenkomsten: knelpunten en mogelijke oplossingen. CLM Utrecht.
- Schuitmaker, I., 1995. Boerennatuur: boeren met beheersovereenkomst Utrecht: Dienst Landinrichting en Beheer Landbouwgronden.
- Snoo, G.R. de , F.M.W. de Jong & M. Gorree, 1998. Sociaal-economische betekenis van agrarisch natuurbeheer in Waterland en Eilandspolder Leiden: Rijksuniversiteit Leiden (CML rapport, 144. Sectie Ecosystemen & Milieukwaliteit)
- Sprangers, J.T.C.M., C.W. van Rabenswaay, L.A.F. Reyrink & P.J.A.M. Smeets, 1990. Relatie tussen graslandgebruik, vegetatie en weidevogels bij aangepaste landbouw COAL publicatie 56.
- Steg, E.A. ter, R. Jalving & E. Wymenga, 1995. De vegetatie in de relatielandschappen Mars- en Westerstroom en Zuidwolde in de periode 1988 - 1994 Veenwouden: Altenburg & Wymenga.
- Stortelder, A.H.F. , 2001. Boeren voor natuur: de slechtste grond is de beste Wageningen: Alterra, Research Instituut voor de Groene Ruimte.
- Tamis, W.L.M., F.M.W. de Jong & M. van 't Zelfde, 1998. Groene randen rond de landbouw: zoekgebieden voor akkerrandenbeheer in het zoekgebied van westelijk Noord-Brabant Leiden: RU Leiden.
- Terwan, P., 1992. Boeren met natuur – Een verkenning van kansen voor natuur op landbouwbedrijven, CLM.
- Terwan, P., & W.F. Alleijn, 1995. Naar een slagvaardige aanpak van het agrarisch natuurbeheer Utrecht: CLM.

- Teunissen, W.A., 1999. Evaluatie vrijwillige weidevogelbescherming. Onderzoek naar de effecten van vrijwillige weidevogelbescherming, SOVON onderzoeksrapport 1999/05, Beek-Ubbergen.
- Teunissen, W.A., & H. Schekkerman, 1995. Het nationale Weidevogelmeetnet SOVON onderzoeksrapport 1999/03, Beek-Ubbergen.
- Veeneklaas, F.R., N. van den Eeden & H.J. Hekhuis, 1997. Draagvlak en doeltreffendheid van het natuurbeleid: syntheserapport Wageningen: DLO-Staring Centrum.
- Volker, C.M., 1989. Beheer van natuur en landschap door agrariërs, Staring Centrum rapport 52 deel 1-5.
- Volker, C.M., 2000. Boeren in betwist landschap – dissertatie.
- Wymenga E., WS van der Veen & W Altenburg, 1991. Bemesting en bodemfauna in weidevogelreservaten. Veenwouden: Altenburg & Wymenga.
- Wymenga, E., R. Griffioen & M. Engelmoer, 2000. Het meten van resultaten van weidevogelpakketten in de subsidieregeling agrarisch natuurbeheer. Veenwouden: Altenburg & Wymenga.
- Wymenga, E., R. Jalving & E. ter Stege, 1996. Vegetatie en weidevogels in relatienotagebieden in Nederland: een tussentijdse analyse van de natuurwetenschappelijke resultaten van beheersovereenkomsten in Nederlandse relatienotagebieden. Veenwouden: Altenburg & Wymenga.

Bijlage 2 Interviews

Gesprek met Dick Bal over de natuurdoeltypen en het soortenbeleid

(2-4-2002)

Jos Notenboom, Mark van Veen, Marlies Sanders

In dit verslag wordt ingegaan op de volgende vragen:

Wanneer wordt de NDTkaart goedgekeurd? Zijn er afspraken over herziening van de NDTkaart? Wat is de status van de kaarten? Hoe worden provinciale NDT-kaarten vertaald in de nieuwe ND-kaart? Hoe is de relatie van de NDT met de pakketten van Programma Beheer en de doelen in NVM en SGR2?

De natuurdoelenkaart van SGR2 (32 typen) is een optelling van de provinciale NDT-kaarten gebaseerd op het handboek van 1995. De SGR2 natuurdoelen zijn een verbeterde versie van de doelen in de nota NVM (27typen) en slechts optellingen van de nieuwe NDT. De kwaliteit van een ND is dus een optelling van de kwaliteiten van de NDT. Ze zijn namelijk bedoeld als kader voor nadere keuzes, waarbij de keuzen beperkt zijn tot specifieke NDT (met de bijbehorende kwaliteiten). De ND-kaart van SGR2 moet in december 2002 in SGR2 (deel 3) komen – en moet nu nog op enkele onderdelen worden gladgestreken (bijvoorbeeld bij provinciegrenzen waar de NDT niet overeenkomen). De provincies krijgen enkele jaren om de provinciale NDT-kaarten aan te passen aan de nieuwe NDT-systematiek – de gebiedsplannen hebben voorrang. Dit wordt allemaal vastgelegd in een 'afspraken document' (concept is gereed, contactpersoon LNV: Klaartje Docters van Leeuwen). Hoe de provinciale NDT-kaarten worden vastgesteld verschilt per provincie. Los daarvan ligt het in de bedoeling dat de provincies de landelijke ND-kaart uit het SGR2 bestuurlijk onderschrijven (handtekening gedeputeerde). Momenteel vindt er een commentaarronde met de provincies plaats. De gebiedsplannen in de provincie hebben meer status. Die ondergaan ook inspraakrondes. Het tot stand komen van de NDT-kaart is ook veel meer een iteratief proces. Na inspraak en voortschrijdend inzicht kan de provinciale kaart veranderen. Indien dit consequenties heeft voor de landelijke ND-doelen moet hierover overleg met LNV plaatsvinden.

N.B.: na het gesprek bleek dat de kaart wellicht afzonderlijk naar de tweede kamer gaat.

Hoe is er om gegaan met (ambitie)verschillen tussen provincies?

Het maken van de NDT-kaart is gedecentraliseerd naar de provincies en daarmee accepteer je ook verschillen tussen provincies. In de loop der jaren zijn de verschillen wel redelijk gladgestreken. De verschillen in ruimtelijk detailniveau blijven; de karteringsmethode wordt nauwelijks aangepast behalve daar waar zoekgebieden nader zijn ingevuld. Ondanks het complexe proces en dankzij de intensieve begeleiding van LNV, zijn de taakstellingen uit 1995/1997 vrijwel gehaald.

Zijn de knelpunten over de hoeveelheid natte graslanden en natuurbos opgelost? Is de kaart nu geheel afgestemd op de Habitat en Vogelrichtlijn?

Ja, er is een nieuw type nat matig voedselrijk grasland bij gekomen ter onderscheid met nat schraalgrasland. Bij de hoeveelheid natuurbos is een compromis bereikt. Het rijk wilde 23% de provincies hadden 40% gelokaliseerd en uiteindelijk is het 30% geworden. Ook is de ND-kaart afgestemd op de HVRichtlijnen. De provincies hebben voorstellen om de provinciale kaarten daarvoor aan te passen ter commentaar toe gestuurd gekregen. Voor de Nb-wet gebieden geldt hetzelfde. Alleen als de situatie in die gebieden is verouderd, hetgeen vaak het geval is, wordt voorgesteld de Nb-wet beschikkingen aan te passen aan de huidige situatie. Een voorbeeld zijn grienden die er niet meer zijn op plaatsen waar ze volgens de Nb-wet beschikking hadden moeten staan.

Wanneer komt het nieuwe handboek NDT uit? Hoe zien de nieuwe NDT eruit? - Wat is er veranderd? Wat vonden provincies hiervan?

Half juni is de presentatie van het handboek met beheerders, onderzoekers en beleidsmedewerkers. Daarvoor is het handboek inclusief een vertaaltabel van ND naar NDT in digitale vorm bij Dick te verkrijgen. De nieuwe natuurdoeltypen (92) zijn veelal samengenomen over de fysisch geografische regio's. Meerdere zijn verder opgesplitst. De nieuwe typen zijn daarom niet 1:1 te vertalen uit de oude NDT. Maar hierdoor is er een beter aansluiting bij andere typologieën zoals van beheerders. Het nieuwe NDT-systeem wordt uitgebracht als LNV-rapport, voorwoord ondertekend door staatssecretaris. Er zijn workshops georganiseerd voor provincies en beheerders waarbij brede instemming was voor de nieuwe indeling in NDT. De landelijke gebruikers hebben nu minder typen (92 ipv 132). Regionaal telt de indeling in FGR minder zwaar waardoor bij de nieuwe systematiek het aantal typen regionaal gezien groter is. Dit kan gevolgen hebben voor het draagvlak. Bij de vaststelling van de nieuwe typen is RWS nauw betrokken. De systematiek sluit ook beter bij het milieu- en waterbeleid aan.

Hoe wordt er gestuurd op het milieukwaliteit?

De landelijke ND zijn sturend voor het landelijke milieubeleid (onder andere via N-gevoeligheid) en moet nog wel nader geformuleerd worden. Ook kan op basis van de nieuwe systematiek betere afstemming met het waterbeleid plaatsvinden (EU-kaderrichtlijn Water, retentiegebieden). De provinciale NDT-kaarten zijn beter geschikt om sturend te zijn voor het provinciale water- en milieubeleid, omdat een NDT natuurlijk preciezer is dan een ND.

Hoe zit de EHS in de natuurdoelenkaart?

De Netto-EHS kaart van SGR2 is door EC-LNV zelf gemaakt omdat de provincies nog niet klaar waren. Hiervoor is de natuurdoelenkaart gebruikt en zijn alle natuurgebieden kleiner dan 250 ha verwijderd. Echter voor de HVR-gebieden (zoals De Bruuk en de Bergvennen) is een uitzondering gemaakt. Deze kaart is echter nog niet ideaal omdat de PB-begrenzingsen en de robuuste verbindingen nog niet afwaken. Bruto gebied dat onvoldoende is ingevuld valt daarmee buiten de EHS. De kaart is aan de provincies voorgelegd. Als er echt iets misgaat met gebieden dan zal Natuurmonumenten of anderen wel gaan protesteren. De provincies hebben nog tot september de tijd om aanpassingen voor te stellen. Dick verwacht dat dit mechanisme tot correcties zal leiden bij echte knelpunten.

Consequentie van terugtrekken op de EHS is dat je het risico loopt dat soorten die veel voorkwamen in het landelijk gebied op de Rode Lijst komen door gebrek aan mogelijkheden om dat te voorkomen (zie bijv. zwaluwen en mogelijk de huismus). Het landelijk gebied kan niet voldoende gebruikt worden om de rode lijsten in te korten. Geld kan maar een maal uitgegeven worden. Zelfs robuuste verbindingen trekken de aandacht weg van grote gebieden. Dick is pleitbezorger voor een sterk EHS beleid en accepteert daarvan de consequentie n.l. het zeer beperkt invullen van het natuurbeleid van het landelijke gebied. Naar zijn mening leidt dit tot duurzame instandhoudingscondities voor soorten in NL, waarbij voor een beperkt aantal soorten echte soortgerichte maatregelen getroffen moeten worden.

De NDT-systematiek wordt de gemeenschappelijke natuurkwaliteitstaal genoemd, maar werkt dat ook zo in de praktijk? Het lijkt erop dat de verschillende actoren in de verschillende kaders hun eigen taal hanteren en dat er dus van een gemeenschappelijke taal geen sprake is. Wat is dan nog de functie van het Handboek en de NDT-systematiek? Is het nog wel faciliterend?

De typen van PB en SBB horen afgeleiden van de NDT te zijn. Echter vanuit de historie lopen de lijnen verschillend. Door inspraakprocedures zijn er compromissen gesloten die zich slecht verhouden tot de NDT. Beheerders willen het liefst allerlei typen op een hoop omdat ze dan vrijheid hebben eigen keuzen te maken. Echter als dit verschillende kosten met zich meebrengt dan moeten er toch verschillende typen worden onderscheiden. PB is dan ook het resultaat van een lang onderhandelingstraject en dat pas je niet zomaar aan. Het gelijkschakelen van alle "talen" beknot de creativiteit. Niet alle typen zijn voor het beheer even belangrijk. Maar met de nieuwe NDT systematiek is er wel een richting waarvoor

breed draagvlak is en waar volgens de geleidelijke weg naartoe gewerkt kan worden. Die intentie is er ook in Den Haag.

Wat is in de ogen van Dick de rol van het soortenbeleid in het gehele natuurbeleid?

Dick ziet het soortenbeleid als een vangnet als het echt mis dreigt te gaan en het gebiedenbeleid te kort schiet. Veel soorten zijn volgens Dick niet gevoelig voor directe maatregelen, regulering verloopt via ecosysteemkwaliteit. Dick ziet ook meer in het verspreidingsonderzoek dan in meetnetten. De opzet van de meetnetten is helaas te zeer gericht op statistisch zeer betrouwbare uitspraken over korte termijn trends van afzonderlijke soorten op landelijk niveau. Het NEM heeft een signaalfunctie maar Dick vraagt zich af of we dat allemaal zo in detail moeten weten voor zoveel soorten en of het beleid er ook werkelijk gebruik van maakt. Indien de aanwezigheid van soorten bij bouw- en andersoortige projecten knelpunten oplevert (en dat moet je dan wel door verspreidingsonderzoek weten) dan zijn er, mits vroegtijdig gesignaleerd, volgens Dick voldoende mogelijkheden dergelijke problemen te ondervangen. Er ligt een vraag bij EC-LNV welke RL-soorten onder de FF-wet zouden moeten vallen. Momenteel vallen bijvoorbeeld weinig planten onder de FF-wet, vraag is voor welke van de ca. 500 soorten zo'n status zou moeten gelden.

Telefoongesprek met W. Teunissen SOVON, 11 april 2002.

Heeft u informatie over de effectiviteit van de beheersovereenkomsten mbt weidevogels?

Er ligt een voorstel om het nationale weidevogelmeetnet te vergelijken met de locaties van de beheersovereenkomsten. Er zijn nu onderhandelingen over de privacy van deze locatie. Dit is een eenmalige actie. Ook is het idee het meetnet geschikt te maken voor de monitoring van weidevogels. Het CBS (van Strien) voert op dit moment een nieuwe trendanalyse uit op de gegevens van het meetnet met een weging voor goede en slechte gebieden. Slechte gebieden gaan eerder achteruit dan goede gebieden. Vrijwilligers tellen vooral in goede weidevogelgebieden wat een scheef beeld oplevert. Mogelijk is de achteruitgang van weidevogels erger dan gedacht ondanks alle inspanningen. In juni komen de resultaten. Reden voor de achteruitgang noemt Wolf: 1. areaalverlies door infrastructuur / verstedelijking en 2. kwaliteitsdaling grasland door ontwatering. Wat nodig is zijn grote oppervlakken mozaiekbeheer; veel variatie. PB kan hiervoor een goed instrument zijn. Echter de omvang is onvoldoende en het 1e pakket te licht.

Gesprek met Dick Melman, directeur In Natura West, 16 april 2002

De directeur

De carrière van Melman benadert het agrarisch natuurbeheer van alle kanten: Het slootkantenonderzoek bij de Universiteit Leiden, de organisatie ervan bij DLG en nu in de belangenbehartiging bij In Natura.

De organisatie

In Natura West is een samenwerkingsverband van ANVs in Noord Holland, Zuid Holland en Utrecht. De stichting is verbonden met WLTO maar redelijk zelfstandig. In Natura is actief op het terrein van natuur en landschap. WLTO is ook actief met verbreding in de agrarische sector maar dan meer gericht op recreatie, zorgboerderijen.

In Natura vergadert 2 a 3 keer per jaar met haar "parlement": de 28 voorzitters van de ANVs die ongeveer 2500 boeren vertegenwoordigen. Het aantal burgerleden per vereniging is verschillend, in totaal ruim 1000.

Taken

In het verleden was In Natura actief bij het ontstaan van ANVs. Momenteel heeft vrijwel elk gebied een ANV en is er genoeg bekendheid over de ANVs. In Natura heeft als taak de belangen van de ANVs te behartigen bij de overheden en maatschappelijke organisaties en treedt in dienstverlenende sfeer naar de ANVs op als consulent. Zij geeft advies over AN, doet aan acquisitie, helpt bij aanvragen van PB, verleent juridische bijstand, lobbyt bij overheden voor bijvoorbeeld meer ruimte voor AN en signaleert en bestrijdt inconsistentie van instrumenten.

De vragen

Wat is de motivatie van boeren om wel/niet deel te nemen aan Programma Beheer?

Toevoeging aan de lijst uit de literatuur: Er is een maatschappelijke vraag voor een groene dienst

Hoe bent u betrokken bij planvorming (zoals gebiedsplannen provincies)? Heeft u mogelijkheden gehad die te beïnvloeden of wil u meer betrokken worden?

In Natura verzorgde namens de ANVs de inspraak van de gebiedsplannen. Hiervoor werd meestal een avond georganiseerd om daar met de ANVs over te praten. De inspraak leidde meestal tot planaanpassing waardoor de begrenzing in het algemeen goed is verlopen. Problemen waren er met niet toereikende quota wat minder makkelijk is om te buigen. Vooral op Texel en in de Eilandspolder was er te weinig quotum gegeven. De quota zijn aanvankelijk gebaseerd op het beschikbare budget en dat botst soms met de uiteindelijk begrensde quota in de gebiedsplannen. LNV gaat uit van een lineaire toename van hectaren tot 2018 terwijl de gebiedsplannen het eindtotaal aangeven. Wanneer een boer volgens het gebiedsplan een pakket kan aanvragen kan het theoretisch zo zijn dat hij pas in 2018 aan de beurt is. Volgens LNV is er echter nog geen aanvraag afgewezen door een tekort van het budget. Melman heeft de indruk dat LNV wel luistert naar de knelpunten die zij aandragen, maar dat er vanwege de logge procedures weinig animo is de regelingen aan te passen.

Sluiten de pakketten goed aan bij de kwaliteit die u denkt te kunnen realiseren? Vallen er volgens u belangrijke gebieden / natuurtypen buiten de boot? Zijn de beheersvoorschriften praktisch uitvoerbaar?

- De weidevogelpakketten van 100 ha en het randenbeheer zijn goed inpasbaar in de activiteiten van de ANVs. Voor de botanische pakketten zijn de ANVs minder belangrijk;
- Problemen met: aaneengeslotenheid gebieden (elastiekjes methode – afhankelijk van ligging; lappendeken max 1:4; inliggend bestaand natuurgebied telt niet mee);

- Beheersvoorschriften van houtwallen lijken nergens naar; op Texel zijn er veel meer akkers dan de in de pakketten toegestane 20% waarop weidevogels broeden.

Hoe is de subsidieaanvraag (tot nu toe) verlopen? Welke knelpunten ervaart u bij het aanvragen van de subsidie? Zo ja, hoe kunnen ze worden weggenomen?

Afhandeling van aanvragen verliep stroef door late betalingen en late beschikkingen. Er is een asymmetrie in de relatie met de overheid. ANVs moeten op tijd hun aanvraag indienen, zoniet dan krijgen ze zeker geen geld, maar de overheid overschrijdt straffeloos elke vastgestelde termijn. Melman denkt erover om de ombudsman in te schakelen. Hij hoopt dat het om kinderziekten gaat maar vraagt zich af hoe belangrijk LNV het vindt. Hij heeft middels LTO een brief aan Faber gestuurd waarin hij vraagt om gegevens over omvang van de achterstand in beschikkingen en waarin hij tevens vraagt deze achterstand op korte termijn weg te werken.

Ondervindt u tegenstrijdigheden in verschillende overheidsinstrumenten? Welke? ZO ja, kunnen die worden verkleind/weggenomen?

Brussel eist een effectief agrarisch natuurbeheer maar frustreert de betaling aan collectieven terwijl zelfs Faber van mening is dat collectieven voorrang moeten krijgen en gestimuleerd moeten worden. De doelstellingen voor waterberging en voor weidevogels zijn in een aantal gebieden tegenstrijdig. Er kan geen weidevogel broeden in een onder water gezet gebied.

Hoe denkt u over controle en handhaving: is het nodig, wie zou wat en hoe vaak moeten doen?

De ANVs betalen de boer voor het aantal nesten op zijn land. Zij tellen daarvoor het aantal nesten. De ambitie van In Natura is hiervan een GISapplicatie te bouwen dat een alternatief is voor het Weidevogelmeetnet. Het eerste is echter gericht op het aantal nesten en het tweede op het aantal territoria.

De tellingen kunnen de inzet van de overheid ontlasten. DLG controleert bijna de helft van de aanvragen terwijl Brussel veel minder controle verlangt. DLG zou haar tijd beter kunnen besteden met het controleren van de ANVcontrole.

Hoe kijkt u aan tegen de discussie over de effectiviteit van AN en over beheer versus verwerven?

Het onderzoek van Berendse zorgde voor veel teleurstelling en frustratie bij ANVs. Er is zoveel kritiek op zijn onderzoek terwijl zeer gedegen onderzoek als dat van o.a. Hans Schekkerman over agrarisch weidevogelbeheer positieve conclusies formuleert. Voorts meldt Melman dat hij het voorstel van Anton Stortelder zeer interessant vindt. Hij pleit voor een vergroting van de groene taart, zodat geen ruzie over de verdeling van de nu te kleine taart hoeft te ontstaan.

Een vraag die gaat over bestemmingswijzigingen. Stel: uw grond valt binnen de "groene" contour valt en er geldt het Nee-tenzij principe; bent u dan nog bereid om met Programma Beheer mee te doen?

Melman is tegen een mogelijk planologische schaduwwerking. In Natura voert (nog?) geen actie tegen opneming van de EHS in de groene contour waar het Nee-Tenzij principe geldt. Hij denkt wel dat de weerstand hiertegen wordt verminderd als een beperking van de uitbreiding in voedselproductie wordt gecompenseerd met mogelijkheden en adequate middelen voor uitbreiding in bijvoorbeeld groene diensten. Melman raadt aan om daarover met Jan Willem Straatsma van LTO in Den Haag te praten.

Gesprek met LASER over gegevens Programma Beheer

Onderwerp: mogelijkheden informatievoorziening over Programma Beheer door LASER Roermond
Deelnemers: Peter van de Boel (LASER), Martien Voskuilen (LEI) en Marlies Sanders (Alterra)
Datum: 17 april 2002

Wat is de formele aanvraagprocedure?

Een officiële aanvraag bij LNV (via Rob Busink of Ester Velthuis) en de vragen naar LASER Roermond. Bij aanvragen van gegevens het format van de tabel opgeven.

Hoeveel tijd kost het om gegevens te leveren?

Half januari worden de laatste gegevens verwerkt, dus 1 maart kan er een rapportage zijn. Als het niet de standaard vragen betreft, duurt het wat langer. Binnenkort gaat LASER over naar een ander systeem waarbij veelgevraagde gegevens met een druk op de knop te verkrijgen zijn. Uiteraard moeten we ernaar streven de vragen (met de name de niet-standaardvragen) tijdig te stellen.

Heeft LASER de beschikking over de digitale kaarten uit de natuur- en beheersgebiedsplannen?

LASER krijgt de begrenzingen van DLG (GIS) en de quota (Excel tabel) van de provincies. Er is dus geen GIS bestand met de gevraagde details. De quota zijn ter toetsing; het is dus geen rapportage bestand. De quota per provincie kunnen wel geleverd worden, maar dit is extra werk.

Wat digitaliseert LASER van de aanvragen en hoe doen ze dat?

Alle aanvragen worden ook in GIS gedigitaliseerd. De bedoeling is dat in de komende zomer dit GIS de lucht ingaat (het is er nu nog niet). Voordat het daadwerkelijk ingezet kan worden, moet er nog getest en geconverteerd worden. Plaatjes van dit GIS kunnen we dan krijgen. Het gebruik van het digitale GIS-bestand moet aan een privacy -reglement voldoen, zo ook de gegevens per boer. Ten eerste moet de Directie Natuur het gebruik ervan goed vinden. Ten tweede moet er nog een privacy -reglement analoog aan de landbouwtellingen gemaakt worden. Het reglement is er nog niet.

Zijn er gegevens over WCL?

Nee, daarvoor moet je bij provincies en DLG zijn.

Voor natuurbalans 2002 willen we graag weten:

SN

De hoeveelheid aangevraagde ha, de hoeveelheid goedgekeurde ha en het daarbij behorende budget voor de SN per organisatie (bosgroep, gemeente, natuur- en recreatieschappen, landschappen, natuurmonumenten, overigen) per pakket (basis, plus en landschap) in 2000 en 2001. Het onderscheid tussen de terreinbeherende organisaties (tbo's) en overige partijen (gemeenten en particulieren) is zonder veel inspanningen te maken. Een nadere indeling van de tbo's is ook eenvoudig (denk wel aan de privacy-voorwaarden), maar voor de overige partijen zal dat veel werk betekenen (zie ook hierna).

Is er verschil te maken tussen bestaande natuur en natuurontwikkelingsgebied >>>> beheerssubsidie, inrichtingssubsidie, omvorming enz en eventuele quota vanuit gebiedsplannen?

Ja, dit zijn wel extra vragen. Kost extra tijd. Oppassen voor dubbeltellingen (idem bij recreatiepakketten).

Is er iets te zeggen over het aantal particulieren, type organisatie dat een aanvraag indient / contract sluit.

Het selecteren van particulieren is erg moeilijk. Er moet een selectie op de aanvragen plaatsvinden en als er veel aanvragen zijn, is het veel extra werk. Natuurmonumenten, het bosschap en de landschappen zijn gemakkelijk te selecteren maar gemeentes wordt door het grote aantal al een stuk moeilijker.

Wordt er bijgehouden waarom aanvragen worden afgewezen? Zo ja, kunnen we deze gegevens gebruiken?

Ja, deze gegevens gaan ter verantwoording naar de kamer

SAN

De quota per provincie, de hoeveelheid aangevraagde ha (of m), de hoeveelheid goedgekeurde ha (of m) en het daarbij behorende budget voor de SAN per provincie per pakket in 2000 en in 2001.

De budgetten voor de SAN zijn gekoppeld aan de kVEM tarieven (kilo voedereenheden melk) en wisselen van jaar tot jaar (gederfde inkomsten).

De hoeveelheid goedgekeurde ha voor de SAN per boer per pakket tot 1 jan 2002.

(zie privacy-reglement).

Op dit moment worden de aanvragen vertroebeld door de ANVs. Het is nu niet duidelijk hoe dat geld voor wat naar welke boeren wordt doorbetaald. Brussel wil deze gegevens wel weten. De discussie gaat nu over of het geld 1:1 aan boeren wordt betaald – dat zou de doodsteek zijn voor de ANVs – of dat de ANVs inzichtelijk moeten maken waar het geld blijft.

Is er verschil te maken tussen inrichting- en beheerssubsidie?

Ja

Is er onderscheid tussen individuele aanvragen en aanvragen van Agrarische natuurverenigingen?

Ja

Is er verschil in afhandeling van de aanvragen tussen individuele boeren en AVNs?

Ja, ANVs worden met voorrang behandeld, maar verder zijn er geen verschillen.

Wordt er bijgehouden waarom aanvragen worden afgewezen? Zo ja, kunnen we deze gegevens gebruiken?

Ja, deze gegevens gaan ter verantwoording naar de kamer.

Hoeveel aanvragen zijn overgestapt uit de oude regelingen naar Programma Beheer in 2000 en in 2001 voor SN en SAN? Hoeveel nieuwe contracten worden er afgesloten? Hoeveel contracten worden niet verlengd?

Deze gegevens kunnen geleverd worden maar zijn nu niet in de standaardrapportage opgenomen, en dat betekent extra werk.

Afspraken:

- Marlies maakt verslag van de bijeenkomst en stuurt dat rond voor commentaar
- LASER stuurt de standaardrapportage: ha pakketten per provincie per 1-1-2002 op.
- Marlies zorgt voor een brief van het Natuurplanbureau aan LNV
- Marlies verzamelt nog vragen bij het NPB die niet in de standaardrapportage zijn opgenomen.
- Marlies stuurt de natuurbalans van vorig jaar naar Peter van de Boel
- Martien zoekt uit hoe het privacy-reglement van de landbouwtellingen bij het LEI is geregeld.

Gesprek met Frank Visbeen, 2 mei 2002

Agrarische Natuurvereniging Waterland

De ANV-Waterland is opgericht in 1996 nadat uit een draagvlakonderzoek is gebleken dat de ANV een collectief gedachtegoed was. In 1996 waren er 100 boeren betrokken, inmiddels zijn dat er 230 – 240 en maakt de vereniging een omzet van 2 miljoen gulden op jaarbasis (dit alleen subsidieregeling agrarisch natuurbeheer – daarnaast draaien we allerlei projecten op het gebied van groene diensten – andere financiers waterschappen en gemeente amsterdam. Door subsidies van de provincie voor een WCL pilot van 4 jaar, kon de ANV van start met een eigen kantoor en 6 mensen in vaste dienst. Frank is een van de 4 consultants. De pilot besloeg resultaatbeloning van randenbeheer en weidevogelbeheer. Het Groene Hart en Waterland kregen een aparte status en werden in de TRAN begrensd. De subsidie van de provincie en WCL is na 4 jaar overgenomen door Programma Beheer en de ROS.

Het doel van de ANV-Waterland is professioneel te werken met natuurbeheer (en behoud van het cultuurlandschap). De boeren die zich bij waterland aansluiten moeten dan ook verplicht op een 6 daagse cursus. Dit eisenpakket schrikt mensen af maar je houdt wel gemotiveerde leden over. De ANV-Waterland organiseert dagen waarbij zij aangeven voor welk beheer boeren zich kunnen inschrijven. Bij de toedeling wordt gelet op de ecologie en de ondergrenzen van PB. De vereniging stuurt op kwaliteit. Het randenbeheer kan bijvoorbeeld alleen afgesloten worden bij hoog-watersloten. De ANV voert ook verkennende studies uit. Er is bijvoorbeeld een project over verfijnde mozaïekplanning bij melkveehouders om te onderzoeken waar speelruimte is voor weidevogels vooral gericht op de overleving van de weidevogelkuikens

1. Ondervindt u tegen strijdigheden in verschillende overheidsinstrumenten? Welke? ZO ja, kunnen die worden verkleind/weggenomen? (Hoe denkt u over controle en handhaving: is het nodig, wie zou wat en hoe vaak moeten doen?)

Door Brussel is de status van de ANV niet duidelijk. Als vereniging moet je continuïteit bieden. Frank snapt niet dat Brussel de meerwaarde van ANVs niet ziet. Frank vindt het echter een probleem van LNV. Zij hebben zich in deze positie gemanoeuvreed.

Eerder heeft de ANV geprobeerd een gebiedscontract met het rijk af te sluiten. Dit ging echter niet door vanwege Programma Beheer en een gebrek aan mogelijkheden voor regionaal milieubeleid. De boeren zijn teleurgesteld dat het regionale milieubeleid niet van de grond is gekomen.

De toekomst van de ANVs zijn onzeker. In het Programma Beheer zit maar 10% voor monitoring en de ROS is een afbouwende subsidie van 35 gulden per ha in het eerste jaar naar 15 gulden per ha in jaar 4. Wanneer de ROS wegvalt dan valt ook de begeleiding van de boeren weg. ANVs worden eerst gestimuleerd en daarna in de steekgelaten. Samen met In Natura probeert ANV-Waterland dit probleem op de agenda te plaatsen.

Een mogelijke oplossing zou volgens Frank zijn als een deel van de controlerende taak van DLG en de daarbijbehorende geldstroom naar de ANVs gaat. De ANVs controleren toch voor de uitbetaling van het resultaat en DLG zou haar controles veel efficiënter kunnen uitvoeren. Er is een project genaamd "controle op afstand" met DLG en Directie Noordwest gestart om te kijken of hier draagvlak voor is.

ANVs kunnen ook een rol spelen bij verbreding en vergroening van de landbouw in de vorm van verkenning, stimulering en voorlichting bijvoorbeeld: stimulering van streekeigeneproducten, hotel de boerenkamer, het maken van folders over particulier natuurbeheer. Er wordt nu ook een verkennende studie uitgevoerd naar wat boeren kunnen bijdragen aan het verbeteren van de waterkwaliteit.

Agrarisch natuurbeheer zou eigenlijk een groene dienst moeten zijn met een reële beloning ipv inkomstenderving. Het zou boeren stimuleren en is belastingtechnisch geschikter.

2. Sluiten de pakketten goed aan bij de kwaliteit die u denkt te kunnen realiseren? Vallen er volgens u belangrijke gebieden / natuurtypen buiten de boot? Zijn de beheersvoorschriften praktisch uitvoerbaar?

Qua pakketten zit de SAN goed in elkaar. Vreemd zijn soms de pakketeisen bijvoorbeeld de perceelgrootte > 0,5 ha terwijl soms percelen wat kleiner zijn. Echter de wintergastenweide moet nog worden opgenomen in de SAN. Op dit moment wordt er 300 ha experimenteel wintergastenweide toegepast met provinciaal en WCLgeld. Een pakket verfijnde mozaiekplanning mist ook nog. Daarnaast is de bergboeren regeling is niet stapelbaar met andere pakketten. In de regeling natuur missen vooral regionale pakketten.

Bij de opzet van PB is er veel contact met het veld – de mensen met terreinkennis – geweest. Nu bij de uitvoering is het contact zoek. Bijvoorbeeld: de elastiekjesmethode is gepubliceerd in de staatscourant en nu dus heilig. LASER heeft zonder overleg de elastieken begrenzing getrokken rondom gebieden. Er kan nu alleen nog maar aangevraagd worden in gebieden die daar direct op aansluiten.

De regelingen zijn ook niet flexibel genoeg meer. Bijvoorbeeld: wanneer bij een landinrichting de beschikking beëindigd wordt, dan kan er toch niet opnieuw op een ander perceel aangevraagd worden, omdat op de peildatum van 1 januari het quotum vol was.

3. Hoe is de subsidieaanvraag (tot nu toe) verlopen? Welke knelpunten ervaart u bij het aanvragen van de subsidie? Zo ja, hoe kunnen ze worden weggenomen?

Een belangrijk knelpunt zijn de late beschikkingen. De overheid moet zijn afspraken nakomen anders komen boeren niet terug.

Een ander knelpunt is het grote aantal (30/40) losse beschikkingen die wordt afgegeven. De nieuw contracten moeten aansluiten bij de aflopende RBON en worden apart beschikt. Aanschuiven bij het grote collectieve weidevogelcontract is niet mogelijk. Het streven van de ANV is juist om 1 contract te hebben zodat alles in 1 keer afgehandeld kan worden.

4. Hoe bent u betrokken bij planvorming (zoals gebiedsplannen provincies)? Heeft u mogelijkheden gehad die te beïnvloeden of wil u meer betrokken worden?

Frank heeft in de commissie bij de gebiedsplannen gezeten. De inspraak is goed verlopen en er waren weinig bezwaren. Er is wel behoefte aan meer hectares voor zowel agrarisch natuur als voor natuur.

5. Een vraag die gaat over bestemmingswijzigingen. Stel: uw grond valt binnen de “groene” contour valt en er geldt het Nee-tenzij principe; bent u dan nog bereid om met Programma Beheer mee te doen?

Frank vindt het moeilijk de gevolgen van de groene contouren te beoordelen. Als zou betekenen dat allerlei beperking komen voor de ontwikkeling van de waterlandse bedrijven dan zou het draagvlak voor agrarisch natuurbeheer wegvallen. De blauwe contour heeft meer effect op het gebied. Er kunnen direct mogelijk gebieden onder water worden gezet en in andere gebieden mogen de peilen niet meer worden aangepast. De ANV gaat actie ondernemen. Wat ze echter gaan ondernemen is nog in beraad.

Er komt erg veel beleid af op een gebied. Vaak wordt er niet gepraat met boeren en is er niets terug te vinden over het behoud van de boerengemeenschap. Bedrijven moeten zich nog wel kunnen uitbreiden.

Bijlage 3 Quota pakketten Programma Beheer

De quota van de pakketten zijn opgenomen in de gebiedsplannen.

In kader van het akkoord over de decentralisatie Impuls vloeit voort dat de basis voor de verdeling van de verschillende pakketten SAN over gebieden de gebiedsplannen zijn. Uit: Staatscourant 1999, nr. 252 / pag. 33: "In een beheersgebiedsplan zullen onder andere de beheerspakketten zijn opgenomen, voor de ontwikkeling waarvan in het desbetreffende gebied subsidie kan worden verstrekt. Per beheerspakket of groep van beheerspakketten, zal in het desbetreffende plan ook een bijbehorend quotum worden opgenomen. Met dat quotum wordt aangegeven voor hoeveel hectares in het desbetreffende gebied beheerssubsidie voor de desbetreffende pakketten kan worden verleend. Ook in landschapsgebiedsplannen zal een quotum worden opgenomen."

Quota opgenomen in beheersgebiedsplannen voorzover beschikbaar

SAN programma beheer beschikkingen
in ha, Laser 15 mei 2002
Voor Natuurbalans / natuurcompendium
Natuurplanbureau
Marlies Sanders:
M.E.Sanders@alterra.wag-
ur.nl

***Niet volledig en nog
ongecontroleerde
gegevens***

Pro- vincie	Nat. handi- caps	Akker- pakket- ten	Botani- sche pakketten	Ind. Weide- vogel- pakketten	Col. Weide- vogel- pakketten	Onbe- schikt quota	SUM- afge- sloten	Quota totaal	%	Bron quota	status
Dr	115	69	596	222	18	16233	1020	17253	6	Laser	niet compleet
Fl		191	16	5	29	274	240	514	47	Laser	niet compleet
Fr	3174	93	818	1058	302	2069	5446	7515	72	gebiedsplan (Laser 7695)	niet compleet
Ge	1025	67	1189	595	0	7922	2877	10799	27	provincie	niet compleet
Gr	127	393	124	339	168	6484	1149	7633	15	gebiedsplan	compleet?
Li	113	100	544	38	0	-96	796	700	114	Laser	niet compleet
NB	168	223	315	166	0	887	872	1759	50	Laser	niet compleet
NH	492	6	453	1285	3034	4072	5270	9342	56	provincie	compleet
Ov	86	214	823	742	0	9510	1865	11375	16	Laser	niet compleet
Ut	119	44	386	266	1452	3414	2266	5680	40	gebiedsplan	compleet
Ze	20	341	404	149	0	1946	915	2861	32	provincie	compleet
ZH	202	0	343	342	2316	8798	3202	12000	27	provincie	compleet
tot	5642	1743	6009	5207	7318	61512	25919	87431	30		

TAAKSTELLINGEN

Nota natuur voor mensen:

EHS		
	90.000 beheersgebied	SAN
	151.000 nieuwe natuur	SN - SBB
	453.000 bestaande natuur	SN – SBB - overig
buiten EHS:		
	15.000 beheersovereenkomsten waarvan 10.000 SAN	SAN
	30.000 wintergasten (20.000) en weidevogel (10.000 SAN)	SAN
	96.000 bestaand bos en natuur	SN
Totaal:	835.000	

Verbindingszones (NVM)

27.000 robuuste verbindingen
12.500 overig
30.000 KIL waarvan 10.000 GBDA in KIL

Bestaande natuur (Natuurbalans 2001):

sbb	201.335	SBB
NM	84.329	SN
PL	87.600	SN
Part BL	124.000	SN
defensie	17.500	-
gemeenten	45.000	SN
TOTAAL	559.764	

Vergelijking Taakstelling NVM en SGR2

	NVM	SGR2
grootschalig	125.000	105.000
bijzonder/gevoelig	102.000	236.800
multifunctioneel	468.000	510.500
TOTAAL	695.000	852.300

(alleen terrestrische natuurdoelen, zonder grote wateren en noordzee)

	Natuurdoelen	SGR2	NVM (EHS)	verschil (geel = vermindering ha SGR tov NVM)
Grootschalig				
1	beek en zandboslandschap	51000	51000	
2	rivierenlandschap	7000	12000	-5000
3	veen en zeekleilandschap / moerasboslandschap	22000	22000	
4	duinlandschap	25000	25000	
5	(grote wateren)	(318500)	15000	
Bijzonder				
6	beek	500	500	
7	stilstaande wateren	(1600)	(1000)	(600)
7a	brak water	1000	1000	
7b	ven en duinplas	600		600
8	moeras	34000		34000
9	natte graslanden	(52500)	(25000)	(27500)
9a	nat schraalland	25000	25000	
9b	nat, matig voedselrijk grasland	27500		27500
10	droog schraalgrasland	12000		12000
11	kalkgrasland	500	500	
12	bloemrijkgrasland	79500		79500
13	ziltgrasland	5500	3000	2500
14	natte heide en hoogveen	15000	15000	
15	droge heide	32000	30000	2000
16	zandverstuiving	3200	4000	-800
17	reservaatakker	500	500	
18	bos van laagveen en klei	15000	10000	5000
19	bos van arme gronden	25000	20000	5000
20	bos van rijke gronden	23000	20000	3000
21	bos van bron en beek	4000	2500	1500
	bos met verhoogde natuurwaarde		25000	-25000
Multi-functioneel				
23	overig stromend en stilstaand water	58000		
24	multifunctionele graslanden	(170000)	(170000)	
24a	multifunctionele grasland	120000	120000	
24b	wintergastengrasland	50000	50000	
25	overige natuur	24500	30000	-5500
26	middenbos, hakhout en griend	4000	4000	
27	multifunctioneel bos	254000	189000	65000
	botanisch grasland		20000	-20000

Bijlage 4 Beschikkingen van Laser SAN tot 1 jan 2002

Beschikte hoeveelheden in hectares/meter/stuks

Pakket-groep	Inrichtingssubsidie	Eenheid	Nederland	Drenthe	Flevoland	Friesland	Gelderland	Groningen	Limburg	Noord-Brabant	Noord-Holland	Overijssel	Utrecht	Zeeland	Zuid-Holland
1	inrichting beheer	Euro	15.833			4.322			4.084	6.001		892	533		
2	inrichting landschap	Euro	103.073			636	7.117		62.298	807		20.501	11.387	328	
3	inrichting snelgroeiend bos	Euro													
	Totaal inrichting	Euro	118.906	0	0	4.958	7.117	0	66.382	6.808	0	21.394	11.920	328	0
Pakket-groep	Toeslag Ruige mest	Eenheid	Nederland	Drenthe	Flevoland	Friesland	Gelderland	Groningen	Limburg	Noord-Brabant	Noord-Holland	Overijssel	Utrecht	Zeeland	Zuid-Holland
11	Ruige mest toeslag, gewoon land	hectare	5.315	107	7	646	350	349		20	2.380	328	509	12	607
12	Ruige mest toeslag, vaarland	hectare	128			11					117				
	Totaal Ruige mest	hectare	5.444	107	7	657	350	349	0	20	2.497	328	509	12	607
Pakket-groep	Beheerssubsidie	Eenheid	Nederland	Drenthe	Flevoland	Friesland	Gelderland	Groningen	Limburg	Noord-Brabant	Noord-Holland	Overijssel	Utrecht	Zeeland	Zuid-Holland
301	Ontwikkeling kruidenrijk grasland	hectare	1.820	291	9	39	501	13	196	77	69	401	125	70	30
302	Instandhouding kruidenrijk grasland	hectare	319	56		101	28	7	14	9	32	28	24	16	4
303	Bont hoiland	hectare	112	7		8	18		4	8	13	28	2	19	4
304	Bonte hooiweide	hectare	977	125	3	114	154	5	66	70	226	42	7	164	2
305	Kruidenrijk weiland	hectare	579				390	13	85	36		7	8	38	1
306	Bont weiland	hectare	297	4		5	76	4	88	19		17		66	20
307	Bonte weiderand	hectare	1.325	15	1	531	16	63	57	11	80	49	206	18	277
308	Bonte hooirand	hectare	11		3	3	1				1	1			2
309	Kruidenrijke zomen	hectare	37	1	0	9	3	0	3	7	0	10	3		
310	Landschappelijk waardevol grasland	hectare	533	97		8	2	18	30	78	32	241	11	14	3
311	Weidevogelgrasland met een rustperiode 1 april-1 juni	hectare	773	15		178	42	79	6	2	195	40	106	6	104
312	Weidevogelgrasland met een rustperiode 1 april-8 juni	hectare	581	21		115	26	56	2	5	193	109	15	3	36
313	Weidevogelgrasland met een rustperiode 1 april-15 juni	hectare	2.094	59	5	415	354	60	11	83	508	340	106	46	107
314	Weidevogelgrasland met een rustperiode 1 april-22 juni	hectare	1.706	127		337	173	143	21	76	355	251	39	95	91
315	Vluchtheuvels voor weidevogels	hectare	13			9					3				1
316	Plas-dras voor broedende vogels	hectare	36					1			31	1			3
317	Plas-dras voor broedende vogels	hectare	3			3									
318	Algemeen weidevogelgebied	hectare	24.315	107		738		387			6.107		8.539		8.436
319	Belangrijk algemeen weidevogelgebied	hectare	5.973			500		464			1.001				4.008
320	Soortenrijk vogelgebied kritische soorten	hectare	2.201		103	238					1.859				
321	Zeer soortenrijk vogelgeb. kritische soorten	hectare	3.690								3.690				
322	Faunarand	hectare	325	28	59	34		12	16	80		11	1	85	
323	Faunarand	hectare	140	0	21			50	3	10		2		53	
324	Faunarand	hectare	18	1	7		1		0	2		7			
325	Faunarand	hectare	799	8	103	45		317	19	80	5	16	3	204	
326	Roulerend graandeel	hectare	133	9			14	9	7	43		30	21		

327	Chemie- en kunstmestvrij	171	14	11	32	3	10	8	2	71	19
328	Akkerfauna	108	8	3	20		6			71	
329	Akkerflora vollelds	5					1			4	
330	Akkerflora randen	6		2	1		1			2	
331	Snelgroeiend loofbos										
332	Snelgroeiend naaldbos	5.642	115	3.174	1.025	127	113	168	492	86	119
333	Landbouw met natuurlijke handicaps*	38					38				20
334	Hamsterpakket										
	Totaal beheerspakketten	54.780	1.110	6.619	2.877	1.833	796	872	14.894	1.865	9.354
			315								915
											13.330

Pakket- groep	Landschapssubsidie	Nederland	Drenthe	Flevoland	Friesland	Gelderland	Groningen	Limburg	Noord- Brabant	Noord- Holland	Overijssel	Utrecht	Zeeland	Zuid- Holland
350	Houtwal	90	5		75		3	0	1		5			
351	Houtkade en landscheiding	0												
352	Landweer	0												
353	Singel	41	2		12	10	1	2	6		5	3		
354	Elzensingel	941.046	1.950		930.926	170	3.815		560		790	550		2.285
355	Geriefhoutbosje	144.950	1		5			2	1		5	3		2
356	Knip- en scheerheg	18.655				6.808		130.354	5.750			1.986		52
357	Struweelhaag	25.088			300	3.195		1.880	950			1.010	10.720	900
358	Knotbomenrij					732		679	637	441	255	2.115	1.020	18.909
359	Grubbe en holle weg	0						0						
360	Hoogstamboomgaard	7.803				528		6.198				816		261
361	Eendenkooi	19			8	4							4	3
362	Poel	743	7	1	454	54	1	100	14	4	22	21	55	10
363	Rietzoom en klein nietperceel	8			3									
364	Raster	1.217.306	12.360		1.149.540	6.801	5.322	4.087	6.634	280	10.032	9.698	11.557	995
	Totaal landschapspakketten in hectares	177	8	0	103	17	1	4	8	4	16	6	4	5
	Totaal landschapspakketten in meters	2.321.957	14.310	0	2.080.466	16.974	9.137	136.321	13.894	280	10.822	13.244	22.277	4.232
	Totaal landschapspakketten in stuks	33.634	7	1	754	1.314	1	6.977	651	445	277	2.952	1.075	19.180

Bijlage 5 Literatuuronderzoek effectiviteit agrarisch natuurbeheer

Auteurs	Jaartal	Pakket	Locatie	Gebiedstype	Prov	Onderzoek	Soorten	Beoordeling positief	Beoordeling negatief	Knelpunten - opmerkingen
Agrotransfer	1999	akkerranden	Flevoland		FL	emissievermindering, natuurontwikkeling, draagvlak	ingezaaide kruiden	weinig onkruiden naar perceel, emissie vermindering	veel kruiden kunnen slecht tegen bereiden	inzaaien
Tamis, de Jong et al	1998	akkerranden	west-Brabant		BR	vaststellen zoekgebied en kansrijkdom akkerranden				
Oomes	1983	botanisch		kalkgraslanden, komklei		opbrengst/soortenrijkdom bij verschillende bemesting			Bij een bemesting van 50 kg N per ha / per jaar neemt het soorten aantal en de minder algemene soorten al af	
Korevaar, Oomes, van Vliet	1989	botanisch				Invloed van bemesting		hooger soortenrijkdom bij een bemesting van 0-50 kg N per ha per jaar		niet geschikt voor melkvee, krachtvoer noodzakelijk
Van der Linden, de Jong (Meilman)	1994 (1991)	botanisch	Berkenwoude, Reeuwijk	veenweidegebied	ZH	slootkantenonderzoek		niet meebemesten, geen bagger, terrasvormige taluds		
Altena, Oomes	1995	botanisch				20 jaar verschralling			na een aantal jaren verschralling wel droge stof terug tot 4/6 ton / ha/jaar maar geen toename soortenrijkdom	zaadbank, verspreiding zaad
Sprangers et al	1990	botanisch		veen, zand	heel NL	relatie graslandgebruik en vegetatie		kamgras- en zilverschoonverbond bij gem 75 kg N/ha/jaar		
Runhaar et al	1994	botanisch	midden Opsterland, Mergelland-Oost					leidt tot verschralling in mergelland oost, toename natuurwaarden vooral in reservaten		
Bakker	1985	botanisch	Drentsche Aa	venig nat en droog	Dr	Hooien zonder bemesten, verschralling gemeten ahv soortensamenstelling		ontwikkeling in droge percelen verloopt traag, in natte percelen met kwel directe relatie tussen verschralling en beheersjaren		langjarige ontwikkelingen

Auteurs	Jaartal	Pakket	Locatie	Gebiedstype	Prov	Onderzoek	Soorten	Beoordeling positief	Beoordeling negatief	Knelpunten - opmerkingen
Oomes & Altina	1987	botanisch	Wageningen	zand, komklei	G	verschralingsbeheer gemeten ahv droge stofproductie		verschraling kan in 5 jaar, maar er zijn meer beperkende factoren als dispersie		
Berendse	1990	botanisch beheer	omgeving Wageningen	komklei	G	Monitoring verschraling hooilandpercelen met en zonder bemesting van 1958 - 1988	onbemest: afname 33 tot 28 soorten; bemest afname 38 naar 9 soorten		Langdurig niet bemesten geeft ca 28 plantensoorten in 25 m2. Desondanks is het aantal plantensoorten in de loop van de tijd afgenomen maar veel minder sterk dan in de bemeste percelen	proefopstelling
Klein, Boekhoff et al.	1999	botanisch, broedvogels, fauna	Westbroek, Maarssenveen	veenweidegebied	U	vergelijking percelen met en zonder beheersovereenkomst	vegetatie, broedvogels, bijene en zweefvliegers, dagvlinders, loopkevers		geen verschil in percelen met of zonder beheersovereenkomst	voor vogels te klein proefgebied, opbrengen bagger, te intensieve begrazing
Melman, Udo de Haes & van Strien	1986	botanisch, slootkanten		veenweidegebied	ZH	vergelijking slootkanten en percelen		slootkanten hebben potentieel omdat de natuurwaarde nog hoog is en ze een marginale functie voor de landbouw hebben	opbrengen van bagger	
Buyts et al.	1997	botanisch, vogels, insecten, zoogdieren		klei, zand, loss	Gr, Ze, L	braaklegging		toename in aantallen van alle soortengroepen		
Wymenga, Jalving, ter Stege	1996	botanisch/akkers/weidvogels	34 gebieden verspreid over nederland	zand-, klei-, veenweidegebied, mergelland, beekdalen, uiterwaarden	allen min FL	monitoring vegetatie, weidvogels relatienota	kruidrijke vegetaties vooral in reservaatgebieden, hoge weidvogeldichtheid in in reservaatgebieden	botanisch zwaar beheer; weidvogels zwaar beheer;	kemphaan, watersnip, kwartelkoning	potenties voor waardevolle vegetaties (grachten, kwel, kalk), abiotische condities, landbouwkundige productieomstandigheden
Bakker, Blok, Ent	1995	botanisch/randen	Krimpenerwaard	veenweidegebied	ZH	startsituatie vegetatie relatienota	slootkanten: 25 - 40 soorten blauwgrasland/dotter bloemhooiland - percelen: overstromingsgraslanden	slootkanten, percelen	slootkanten - waterkwaliteit	mate van bemesting, aandacht voor waterkwaliteit en kwaniteit
Bijkerk	1997	botanisch/randen	Westbroek	veenweidegebied	U	monitoring vegetatie in weidvogelpakketten relatienota	productiegraslanden, witbolgraslanden, in omgeving bloemrijke graslanden		weidvogelbeheer geeft nauwlijks afname productiegasland	alleen uitgestelde maaidatum, geen beperkingen in bemesting

Auteurs	Jaartal	Pakket	Locatie	Gebiedstype	Prov	Onderzoek	Soorten	Beoordeling positief	Beoordeling negatief	Knelpunten - opmerkingen
LB&P	1995	botanisch/rand n	De Geelders, De Scheeken	beekdalen	BR	monitoring vegetatie 1988-1995	productiegraslanden, bloemrijke graslanden	eindbeheer heeft wel bijzondere soorten, perceelsranden geven vershraling	geen soorten met hoge natuurwaarden, geen verschil met percelen buiten overeenkomsten	verdroging over hele gebied
ter Stege, Jalving, Wymenga	1995	botanisch/rand n/akkers/broed vogels	Mars- en Westerstroom, Zuidwolde	esdorpenlandsch ap beekdal / dekzandruggen	DR	monitoring vegetatie 1988-1994, relatiënota	percelen: overstromingsgrasla nden, bloemrijke graslanden	zwaarbeheer leidt tot bloemrijkere situaties - natte gronden ontwikkelen beter; akkers;	afname: paapje, gekr roodstaart, geelgors - oorzaken onbekend	daling van beweidingsdruk bij bij extensief begraasde percelen die overgaan naar maaien na 15 juni (zwaar beheer) leidt tot verarming/verwitboling
Dijkstra	1994	botanisch/rand n/water	Nieuwkoop, reservaat en beheersgebied	veenweidegebied	ZH	monitoring vegetatie 1990-1994 relatiënota	slootkanten: > 50 soorten / 50m, blauwgrasland/dotter bloemhooiland - water: krabbescheer - percelen: matig voedselrijk/dortterblo emhooiland	slootkanten en percelen - niet altijd aan beheer toe te schrijven		waterkwaliteit gaat achteruit
Canthers	1996	insecten in akkerranden			G,Gr,Dr	effecten akkerrandbeheer op biodiversiteit en gewasbescherming	insecten l n graanrand, kruidenrand, grasrand	aantal soorten en aantallen insecten groter in kruidenrand - geen effect op ziekten en plagen		
Remmelzwaal , Voslamber	1996	poelen, randen, bosjes - overhoeken akkerbouw	ZO van Almere	zeekleigebied	FL	Monitoring vegetatie, insecten, zoogdieren, vogels na aanleg 1993-1995		poelen (met riet): 14 libellensoorten, blauwborst, rietgors; randen: vele vlinders, grotere muizendichtheid, roofvogels. Wezel, hermelijn, bunzing, ree, haas in stroken en bosjes	geen ontwikkeling botanische waarden wel belang voor fauna	
Koks & van Scharenburg	1997	vogels				grootschalige braaklegging		6 * zoveel veldmuizen en daardoor toename roofvogels		
Wymenga, Griffioen, Engelmoer	2000	weidevogels				meetmethode: nesten of broedparen				

Auteurs	Jaartal	Pakket	Locatie	Gebiedstype	Prov	Onderzoek	Soorten	Beoordeling positief	Beoordeling negatief	Knelpunten - opmerkingen
van Buel	1996	weidevogels	12 gebieden	zeekeleigebied	ZE	monitoring weidevogels 1989-1992	wilde eend, kluut, Kievit, grutto, graspieper, gele kwikstaart, roodborsttapuit, bergeend, wintertaling, zomertaling, slobbeend, tureluur, veldleeuwerik	Middelzwaar beheer (10 juni) en eindbeheer	Licht beheer (geen maai beperking); afname slobbeend en tureluur in heel ze	duur van het contract, hoe langer hoe beter
Beintema, Muskens	1981	weidevogels				invloed beheer: maadata, veedichtheid	grutto, Kievit, tureluur, kempphaan, scholekster	maaien, na 30 mei (grutto)		maadata, veedichtheid, rapen van eieren
Schekkerman, Muskens	2000 / 2001	weidevogels	Rijpwetering, Broekerveer		ZH, NH	gebruik van vluchtstroken door grutto's	grutto	vluchtstroken van min 3-4 meter		
Schekkerman, Beintema, van den Bergh	1997	weidevogels	Aarlanderveen		ZH	mobiliteit in de ruime jas	grutto	uitgestelde maadata voor nestplaats- en terreinkeuze; zwerven ca 400m		nestbescherming buiten uitgestelde maadata; wel continuïteit in percelen ivm plaatstrouw
Jalving, Wymenga	1995	weidevogels	Driebruggen	veenweidegebied	ZH	monitoring weidevogels 1988-1994	grutto, Kievit, tureluur, veldleeuwerik, scholekster, slobbeend	toename van weidevogels juist in gebieden zonder overeenkomst		reservaatsvorming niet voltooid - minder bemesting voor botanische doelstelling,
Beintema, Rijk	1988	weidevogels			F, NH	Modelstudie - kosten/baten	grutto, tureluur	zware pakketten en reservaten vullen elkaar aan	lichte pakketten	
van Paasen (Teunissen)	2001 (1999)	weidevogels	Nederland		allen	jaarverslag (evaluatie) vrijwillige weidevogelbescherming		nesbescherming		99277 legsels in 2000, 71,4 % uitgekomen; verloren: 15,3% predatie, 5,2% agrarische activiteiten: 25171 beschermd verloren: 8,7 % predatie en 3,8% agr. Akt - alleen verlatings% is hoger 3,1 tov 5,6
Kruk, Noordervliet, ter Keurs	1997	weidevogels	Ade, Duivenvoorde	veenweidegebied	ZH	mortaliteit kuikens bij maai beheer	grutto	1-2 weken later maaien; redden van kuikens tijdens het maaien, van binnen naar buiten maaien, plastic vlaggen		relatief kleine verliezen tijdens maaien toch van belang voor populatie

Auteurs	Jaartal	Pakket	Locatie	Gebiedstype	Prov	Onderzoek	Soorten	Beoordeling positief	Beoordeling negatief	Knelpunten - opmerkingen
van der Geld, Leguijt	1986	weidevogels	Wormer en Jisperveld	veenweidegebied	NH	biotoopstudie kemmaan				in de winter onderwater en in de loop van april langzaam opdrogend, geringe bemesting, late grasgroei, laat maaien, lage begrazingsdichtheid
Schekkerman, Muskens	2000	weidevogels	7 locaties		NH, ZH, U	reproductie, broedsucces	grutto	later maaien		reproductiesucces < jaarlijkse sterfte
Griffioen, Dirksen	1992	weidevogels	Eemland	kleigrond	U	monitoring weidevogels 1989-1992			wisselend beeld in toe en afname	nog weinig uitspraken over beheer
van Buel	1993	weidevogels	zeeland		Ze	monitoring weidevogels 1989-1992		grootste dichtheden vooral in percelen met maaidatum na 15 juni,	De aantalsontwikkeling wijkt niet af van percelen zonder beheer, toename van grutto en patrijs	
Terlouw	1988	weidevogels	Bethunepolder, Driebruggen, Mijnden	veenweidegebied	ZH, U	vastleggen uitgangssituatie, katern territoria				
Brandsma	1989	weidevogels	Giethoorn, Wanneperveen	veenweide	O	Monitoring 1987-1989		meeste weidevogels, hoogste broedsucces bij zwaar beheer, toename door kappen van losstaande bomen		
Buker, Winkelman	1987	weidevogels	Schaalsmeerpolder	droogmakerij, veen op klei	NH	terreingebruik in relatie tot graslandbeheer	grutto	tot eind juni > 50% in lang gras, 50 % blijft binnen 0,5 km van nest		
Buker, Reyriink	1989	weidevogels	Waterland	veenweide	NH	legfels in beweide of gemaaid grasland		aantal legfels /ha gemaaid > beweide		
Groen	1992	weidevogels	Schaalsmeerpolder	droogmakerij, veen op klei	NH	plaatstrouw	grutto			plaatstrouw (75% binnen 100 m) is afh van broedsucces, partnertrouw, kwaliteit habitat.
Altenburg & Wymenga	1994	weidevogels	Terschellingerpolder			monitoring 1983-1992		hoogste dichtheden bij zwaar beheer, enkele soorten enige toename	meeste soorten volgen landelijke trend	1 tijdstip, gepaarde percelen,
Kruk	1994	weidevogels				Inloed van beheer		alleen zeer jonge kuikens getroffen met maaien; rollen voor 21 mrt ivm Kievitlegfels;	begindata van beheer zoals 15 juni is geen vaste grens maar afhankelijk van mestdata, en seizoensontwikkeling	

Auteurs	Jaartal	Pakket	Locatie	Gebiedstype	Prov	Onderzoek	Soorten	Beoordeling positief	Beoordeling negatief	Knelpunten - opmerkingen
Beintema et al.	1982	weidevogels				vertrapping door weidend vee		inscharing na 5 mei, kievit 5, grutto 2, tureluur/kemphaan 1 koe per ha		
Buker & Groen	19??	weidevogels				verslag van observaties tijdens maaien	grutto		door maaien veel legsels direct of indirect (predatie/verlating) verloren	aanbevelingen: niet voor 15 juni maaien, lage rijsnelheid, gespreide maaidata, rekening houden met vluchtrichting, niet meer dan 1 machine
Wymenga, van der Veen & Altenburg	1991	weidevogels	Friesland	veenweidegebied	Fr	afname weidevogels in reservaten	vooral grutto		lage bemesting zorgt voor lage pH en vervuilingzode waardoor minder voedsel voor volwassen grutto's	bemesten met ruige stal mest of bekalken
van Buel & Vergeer	1995	weidevogels	Waterland en Zeevang	veenweidegebied	NH	monitoring 1987 - 1993			geen significante verschillen tussen wel / geen beheersoverinkomsten binnen het relatienotagebied	
van den Brink, Fijn	1992	weidevogels, botanisch	zuidelijk westerkwartier, Sauwerd	veenweide, klei	Gr	Monitoring 1986-1991		toename plantensoortenrijkdom en minder algemene soorten in reservaatgebieden maar ook bij zware beheersovereenkomsten - buiten de beheersgebieden geen toename	wisselend beeld in toe/afname vogels; nauwlijks invloed van beheersgebieden	
LNV	1997	weidevogels, botanisch				mogelijkheden ruime jas		vogels, landschap, randen, botanisch beperkt	buffergebieden	
Klein et al.	2001	weidevogels, botanisch, insecten	9 deelgebieden	veen, zand, klei	heel NL	evaluatie beheersovereenkomst en		bijen, zweefvliegen		weidevogels, plantensoorten

Natuurplanbureau-onderzoek

Verschenen werkdocumenten

in de reeks 'Planbureau - werk in uitvoering (per 15 augustus 2002)

1998

- 98/01 *Querner, E.P., Th.G.C. v.d. Heijden & J.W.J. v.d. Gaast.* Beschikbaarheid grond- en oppervlaktewater voor natuur. Nadere uitwerking en toepassing in Oost-Gelderland.
- 98/02 *Reijnen, R.* (samenstelling) Graadmeters biodiversiteit terrestrisch. Graadmeters bijzondere natuurkwaliteit terrestrisch t.b.v. de Natuurplanbureau functie en graadmeter ruimtelijke kwaliteit natuur voor Monitoring Kwaliteit Groene Ruimte (MKGR).
- 98/03 *Higler, L.W.G.* Graadmeters biodiversiteit aquatisch.
- 98/04 *Dijkstra, H.* Graadmeters voor landschapskwaliteit. Raamwerk en bouwstenen voor een kwaliteitsindex 2000+.
- 98/05 *Sprangers, J.T.C.M.* (red.) Graadmeters voor algemene natuurkwaliteit: een eerste verkenning.
- 98/06 *Nabuurs, G.J. & M.N. van Wijk.* Graadmeters voor de fysieke producten van bos.
- 98/07 *Buijs, A.E., J.F. Coeterier, P. Filius & M.B. Schöne.* Graadmeters sociaal draagvlak en beleving
- 98/08 *Neven, M.G.G. & E.E.M. Verbij.* Laten we wel zijn! Studie naar conceptualisering van natuurgerelateerd welzijn.
- 98/09 *Kuindersma, W.* (red.), *P Kersten & M. Pleijte.* Bestuurlijke graadmeters. Een inventarisatie van bestuurlijke graadmeters voor de Natuurverkenning 2001.
- 98/10 *Mulder, M., M. Klaassen & J. Vreke.* Economische graadmeters voor Natuur. Ontwikkeling raamwerk en aanzet tot invulling verdelingsgraadmeters.
- 98/11 *Smaalen, J.W.M., C. Schuiling, G.J. Carlier, J.D. Bulens & A.K. Bregt.* Handboek Generalisatie. Generaliseren ten behoeve van graadmeteronderzoek in het kader van Natuurplanbureau functie.
- 98/12 *Dammers, E. & H. Farjon.* Naar een nieuwe benadering voor de scenario's van de Natuurverkenningen 2001.
- 98/13 vervallen
- 98/14 *Hinssen, P.J.W.* Activiteiten in 1999 in toeleverende onderzoeksprogramma's. Inventarisatie van projecten en de betekenis van de resultaten daaruit voor producten van het Natuurplanbureau.
- 98/15 *Hinssen, P.J.W.* (samenstelling). Voorstudies Natuurbalans 99. Een inventarisatie van de haalbaarheid van een aantal onderwerpen.

1999

- 99/01 *Kuindersma, W.* (red). Realisatie EHS. Intern achtergronddocument bij de Natuurbalans 1999 voor de onderdelen Begrenzing en realisatie EHS, Strategische Groenprojecten, Landinrichting, Compensatiebeginsel en Bufferbeleid.
- 99/02 *Prins, A.H., T. van der Sluis en R.M.A. Wegman.* Begrenzing van beekdalen in de Ecologische hoofdstructuur.; De relatie met biodiversiteit van planten.
- 99/03 *Dijkstra, H.* Landschap in de natuurbalans 1999.
- 99/04 *Ligthart, S.* Bescherming van natuurgebieden, nationale en internationale instrumenten.; Intern achtergronddocument bij de Natuurbalans 1999.
- 99/05 *Higler, B & S. Semmekrot.* Verkennende studie graadmeter natuurwaarde laagveenwateren
- 99/06 *Neven, I. K. Volker & B. van de Ploeg.* Tussenrapportage van een exploratief onderzoek naar de indicering van het concept maatschappelijk draagvlak voor de natuur.
- 99/07 *Wijk, H. van & H. van Blitterswijk.* Achtergronddocument bij de Natuurbalans 1999.
- 99/08 *Kuindersma, W.* Beleidsevaluatie voor de Natuurbalans; Een handleiding voor medewerkers aan de Natuurbalans.

- 99/09 *Hinssen, P. J. Luijt & L. de Savornin Lohman.* Het meten van effectiviteit door het Natuurplanbureau; Enkele overwegingen.
- 99/10 *Koolstra, B.J.H., G.W.W. Wameling & V. Joosten.* Modelkoppeling en –aanpassing SMART/SUMO – LARCH; Modelkoppeling en aanpassing ten behoeve van integratie in de natuurplanner in het kader van het project Graadmeters Natuurwaarde Terrestrisch.
- 99/11 *Koolstra, B.J.H., R.J.F. Bugter, J.P. Chardon, C.J. Grashof, J.D. van Kuijk, R.M.G. Kwak, A.A. Mabelis, R. Pouwels & P.A.Slim.* Graadmeter natuurwaarde terrestrisch; Verslaglegging van de uitgevoerde werkzaamheden.
- 99/12 *Wijk, M.N. van, J.G.de Molenaar & J.J. de Jong.* Beheer als strategie; Een eerste aanzet tot ontwikkelen van een graadmeter beheer (tussenrapportage).
- 99/13 *Kuindersma, W. & M.Pleijte.* Naar nieuwe vormen van beleidsevaluatie voor het Natuurplanbureau?; Een overzicht van evaluatiemethoden en de toepasbaarheid daarvan.
- 99/14 *Kuindersma, W, M. Pleijte & M.L.A. Prüst.* Leemtes in de beleidsevaluatie natuurbalansen ingevuld?; Een verkenning van de mogelijkheden om enkele leemtes in het evaluatiedeel van de Natuurbalans op te vullen.
- 99/15 *Hinssen, P.J.W. & H. Dijkstra.* Onderbouwende programma's; de resultaten van 1999 en de plannen voor 2000. Inventarisatie van projecten en de betekenis van de resultaten daaruit voor producten van het Natuurplanbureau
- 99/16 *Mulder, M. Wijnen & E.Bos.* Uitgaven, kosten en baten van natuur; Inventarisatie van de rijksuitgave aan natuur, bos en landschap en toepassing van maatschappelijke kosten-batenanalyses bij natuurbeleidsverkenning.
- 99/17 *Kalkhoven, J.T.R., H.A.M. Meeuwssen & S.A.M. van Rooij.* Omzetting typologie Basiskaart Natuur 2020 naar typologie Begroeiingstypenkaart
- 99/18 *Schmidt, A.M., M. van Heusden & C.J. de Zeeuw.* Tussenresultaten project Informatielogistiek Natuurplanbureau
- 99/19 *Buijs, A.E., M.H. Jacobs, P.J.F.M. Verweij & S. de Vries.* Graadmeters beleving; theoretische uitwerking en validatie van het begrip 'afwisseling'
- 99/20 *Farjon, H. J.D. Bulens, M. van Eupen, K.Schotten & C. de Zeeuw.* Plangenerator voor natuur-scenario's; ontwerp en verkenning van de technische mogelijkheden van de Ruimtescanner
- 99/21 *Berg, A.E. van den.* Graadmeters beleving: Horizonvervuiling (in bewerking)

2000

- 00/01 *Sluis, Th. Van der.* Natuur over de grens; functionele relaties tussen natuur in Nederland en natuurgebieden in grensregio's
- 00/02 *Goossen, C.M., F. Langers & S. de Vries.* Recreatie en geluidbelasting in 1995 en 2030; onderzoek voor Milieuverkenning 5
- 00/03 *Kelholt, H.J & B. Koole.* N-footprint 1980 – 1997, doorkijk 2030
- 00/04 *Broekmeyer, M.E.A., R.P.B. Foppen, L.W.G. Higler, F.J.J. Niewold, A.T.C. Bosveld, R.P.H. Snep, R.J.F. Bugter & C.C. Vos.* Semi-kwantitatieve beoordeling van effecten van milieu op natuur
- 00/05 *Broekmeyer, M.E.A. (samenstelling).* Stroom- en rekenschema's 1^e fase VijNo thema natuur. Bijlagerapport voor de bouwsteen natuur en de indicatoren natuurkwaliteit, landschapkwaliteit en confrontatie recreatievraag en –aanbod
- 00/06 *Vegte, J.W. van de & E. Turnhout.* De maat van de natuur; een onderzoek naar waarderingsgrondslagen in graadmeters voor natuur
- 00/07 *Kuindersma, W., M.A. Hoogstra & E.E.M. Verbij.* Realisatie Ecologische Hoofdstructuur 2000. Achtergronddocument bij hoofdstuk 4 van de Natuurbalans 2000
- 00/08 *Kuindersma, W. & E.E.M. Verbij.* Realisatie van groen in de Randstad. Achtergronddocument bij hoofdstuk 9 van de Natuurbalans 2000
- 00/09 *Van Wijk, M.N, M.A. Hoogstra & E.E.M. Verbij.* Signalen over natuur en landschap. Achtergronddocument bij hoofdstuk 2 van de Natuurbalans 2000

- 00/10 *Van Wijk, M.N. & H. van Blitterswijk.* Evaluatie van het bosbeleid. Achtergronddocument bij hoofdstuk 5 van de Natuurbalans 2000
- 00/11 *Veeneklaas, F.R. & B. van der Ploeg.* Trendbreuken in de landbouw. Achtergrondrapport project VIJNO-toets van het Milieu- en Natuurplanbureau voor de Vijfde Nota Ruimtelijke Ordening
- 00/12 *Schaminée, J.H.J. & N.A.C. Smits.* Kwantitatieve veranderingen in de vegetatie van drie biotopen (laagveenwateren, heide en schraalgraslanden) voor zeldzaamheid en voedselrijkdom over de periodes 1930-1950 (referentie), 1980-1990 en 1990-2000. Achtergronddocument bij de Natuurbalans 2000
- 00/13 *Willemen, J.P.M. & A.M. Schmidt.* Datacatalogus. Eerste inventarisatie van geo-data beschikbaar voor het Natuurplanbureau
- 00/14 *Klijn, J.A.* Landbouw, natuur en landschap in Nederland; een voorverkenning voor de Natuurverkenning 2
- 00/15 *Klijn, J.A.* Landschap in Natuurplanbureau-producten: een mental map en onderzoeksaanbevelingen
- 00/16 *Elbersen, B., R. Jongman, S. Múcher, B. Pedrolí & P. Smeets.* Internationale ruimtelijke strategie (in herdruk)
- 00/17 *Berends, H, E den Belder, N. Dankers & M.J. Schelhaas.* Een multidisciplinaire benadering van de gebruikswaarde van natuur; verkenning van een methode om ontwikkelingsopties voor (stukken) natuur te beoordelen

2001

- 01/01 *Jansen, S. m.m.v. R. P.H. Snep, Y.R. Hoogeveen & C. M. Goossen.* Natuur in en om de stad
- 01/02 *Baveco, H., J.C.A.M. Bervaes & J.Vreke.* Advies over de ontwikkeling van modellen voor het Natuurplanbureau
- 01/03 *Zouwen, M. van der & J. van Tatenhove.* Implementatie van Europees natuurbeleid in Nederland
- 01/04 *Sanders, M.E. & A.H. Prins.* Provinciaal natuurbeleid: kwaliteitsdoelen voor de Ecologische Hoofdstructuur
- 01/05 *Reijnen, M.J.S.M.. & R. van Oostenbrugge.* Wetenschappelijke review van SMART-MOVE. Onderdeel van het kern-instrumentarium van het Natuurplanbureau
- 01/06 *Bruchem, C. van.* Stuwende schaarste. Over de drijvende kracht achter de ontwikkeling van de agrarische sector
- 01/07 *Berkhout, P., G. Migchels & A.K. van der Werf.* Te hooi en te gras. Verkenning naar ontwikkelingen in de grondgebonden veehouderij en gevolgen hiervan voor natuur en landschap
- 01/08 *Backus, G.B.C.* Parels in de Peel. Intensieve veehouderij en natuur in Nederland Plattelandstad
- 01/09 *Salz, P.* Requiem voor de visserij in Vis Mineur
- 01/10 *Smit, A.B.* Ruimte voor akkers en tuinen, bomen en bollen. Verkenning naar ontwikkelingen in de akkerbouw en opengrondstuinbouw en effecten hiervan op natuur en landschap
- 01/11 *Bouwma, I.M., J.A. Klijn & G.B.M. Pedrolí.* Voorstudies Natuurverkenningen 2002 – onderdeel internationaal. Deel A: Europees beleid, wetgeving en financiële middelen, nu en in de toekomst; Deel B: Verkenning internationale waarden Nederlandse natuur en landschap
- 01/12 *Oerlemans, N., J.A. Guldemond & E van Well.* Agrarische natuurverenigingen in opkomst. Een eerste verkenning naar natuurbeheeractiviteiten van agrarische natuurverenigingen
- 01/13 *Koster, A., A. Oosterbaan & J.H. Spijker.* Ontwikkeling van natuur in de Nederlandse steden
- 01/14 *Bos, E.J. & J.M. Vleugel (eindred).* Uitgaven aan natuur door Rijk, provincies, lagere overheden, particulieren en de EU
- 01/15 *Oostenbrugge, R., F.J.P. van den Bosch & K.M. Sollart.* Natuurbalans 2001: enquête resultaten provincies
- 01/16 *Bouwma, I.M.* Programma Internationaal Natuurbeheer 1996 – 2000. Doelen & besteding
- 01/17 *Jonkhof, J.F. & M.P. Wijermans.* De Deltametropool: een grenzeloos parklandschap!
- 01/18 *Jonkhof, J.F. & W. Timmermans m.m.v. J. Borsboom-van Beurden & L. Crommentuijn.* Groen wonen tussen stad en land

- 01/19 *Keuren, A, H. Houweling & J.G. Nienhuis.* EHS 2000. Technische achtergronden bij de bestanden van de Ecologische Hoofdstructuur
- 01/20 *Veldkamp, B., A. Keuren, J.G. Nienhuis & H. Houweling.* EHS 2001. Technische achtergronden bij de bestanden van de Ecologische Hoofdstructuur
- 01/21 *Koole, B., J. Luijt & M.J. Voskuilen.* Grondmarkt en grondgebruik. Een scenariostudie voor Natuurverkenning 2

2002

- 02/01 *Berg, A.E. van den, M.H.I. Bloemmen, T.A. de Boer & J. Roos-Klein Lankhorst.* De beleving van watertypen. Literatuuroverzicht en validatie van de indicator 'water' uit het BelevingsGIS
- 02/02 *Geertsema, W.* Het belang van groenblauwe dooradering voor natuur en landschap. Achtergronddocument Natuurbalans 2002
- 02/03 *Sanders, M.E.* Beleidsevaluatie Agrarisch Natuurbeheer. Voortgang, knelpunten en effectiviteit
- 02/04 *Opdam, P..F.M.* Natuurbeleid, biodiversiteit en EHS: doen we het wel goed?